

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

Dahi şairin 510 illiyinə

CƏNNƏT NAĞİYEVA

**ÖZBƏK ƏDƏBİYYATINDA
FÜZULİ ƏNƏNƏLƏRİ**

BAKI – NURLAN – 2005

CƏNNƏT NAĞIYEVA

**ÖZBƏK ƏDƏBİYYATINDA
FÜZULİ ƏNƏNƏLƏRİ**

BAKI – 2005

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 21 may 2004-cü il tarixli 4 №-li iclasının qərarı ilə nəşr olunur.

**Rəyçi: Möhsün Nağısoylu,
filologiya elmləri doktoru**

**Redaktoru: Tərlan Quliyev,
filologiya elmləri doktoru**

Kompüter icraçısı: Sədaqət Qasımova

Korrektoru: Suad Əhmədov

**Cənnət Nağıyeva. Özbək ədəbiyyatında Füzuli ənənələri,
Bakı: Nurlan, 2005, 76 s.**

R E D A K T O R D A N

Orta əsrlər türkdilli ədəbiyyat tarixi iki zirvə tanıyır: Nəvai və Füzuli. Bu iki şair türkdilli ədəbiyyatın inkişafında misilsiz rol oynamış, onun formalaşmasında və Şərq ədəbiyyatında görkəmli yer tutmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər. Bu iki şair ədəbiyyat tariximizdə elə böyük zirvə olmuşlar ki, nəinki özbək və Azərbaycan ədəbiyyatlarında qəzəl janrının inkişafında mühüm rol oynamış, eyni zamanda bütövlükdə bu janrın bu ədəbiyyatlarda

birdəfəlik sabitləşməsinə, onun müxtəlif çalarlar qazanmasına əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər. Həmçinin bu iki şairin özlərindən sonrakı ədəbiyyata da böyük təsirləri olmuş, bununla bərabər, bu şairlər öz ədəbiyyatlarına təsir göstərməklə məhdudlaşmamış, Nəvai Azərbaycan ədəbiyyatına, Füzuli isə özbək ədəbiyyatına güclü təsir etmişdir. Bu faktın özü də türkdilli ədəbiyyatın eyni mənbədən, eyni bulaqdan su içdiyini bir daha nümayiş etdirir. Əsrlər boyu bu ədəbiyyatlar arasında olan mənəvi-mədəni bağlılıq onların daimi paralel inkişafını təmin etmiş, onların bir-birindən təsirlənməsinə kömək göstərmişdir. Bu mənada heç də təsadüfi deyil ki, Nəvainin Azərbaycan ədəbiyyatında ənənələrini davam etdirən Kişvəri, Əmani kimi şairlər olduğu kimi, Füzulinin də özbək ədəbiyyatında ənənələrini davam etdirən Əhsani, Vəfai, Türdi, Nişati, Rövnəq, Gülxəni, Məşrəb, Agahi, Üveysi, Rəqim kimi onlarla şairlər olmuşlar.

Orta Asiya xalqları ədəbiyyatının, xüsusilə özbək ədəbiyyatının, Nəvai yaradıcılığının Azərbaycanda yorulmaz tədqiqatçısı və təbliğatçısı filologiya elmləri doktoru Cənnət Nağıyevanın oxuculara təqdim etdiyi bu kitab dediklərimizi bir daha təsdiq edir.

Cənnət xanım Nağıyeva uzun illərdir ki, Azərbaycanda Nəvai irsini, özbək şairlərinin yaradıcılığını araşdırmaqla məşğuldur. Onun bu kitabında özbək ədəbiyyatında Füzuli yaradıcılığının təsiri ilə yazıb-yaradan şairlərin həyatı və əsərləri təhlil edilərək, onlardan bəzi nümunələr oxucuların ixtiyarına təqdim edilir. Bu nümunələr bir daha göstərir ki, Füzulinin özbək ədəbiyyatına təsiri daha güclü olmuş və özbək ədəbiyyatında Füzuli ənənələrini

davam etdirən şairlər daha çox olmuşlar. Bu Füzulinin necə böyük şair olduğunu bir daha sübut edir. Müəllif bu kitabda yorulmadan Füzuli təsirinin izlərini axtarır. Azərbaycan və Özbəkistan əlyazma xəzinələrində qorunan onlarla əlyazmaları, bəyazları, daşbasma kitablarını saf-çürük edən müəllif Füzuli ənənələrini davam etdirən onlarla şairin irsini üzə çıxarır, onlar haqqında ətraflı elmi məlumatlar verir. Gərgin zəhmət nəticəsində başa gələn bu kitabı oxuduqca özbək şairlərinin Füzuli yaradıcılığından nə şəkildə təsirləndiyini açıq-aydın görürük. Belə ki, özbək şairləri Füzulidən təkəcə forma və məzmun baxımından yararlanmamış, onun dil və üslub xüsusiyyətlərindən də geniş istifadə etmişlər. Bu mənada, Cənnət xanımın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, özbək ədəbiyyatında Füzuli ənənələrini davam etdirən elə şairlər olmuşlar ki, onları dil baxımından Azərbaycan şairlərindən heç də ayırmaq olmur. Bütün bunları nəzərə aldıqda bizə elə gəlir ki, bu kitab təkəcə füzulisevənlər deyil, həm də Füzuli irsi ilə, Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri ilə maraqlanan alimlər üçün də maraqlı olacaqdır.

ÖZBƏK ƏDƏBİYYATINDA FÜZULİ ƏNƏNƏLRI

Türkdilli xalqlar ədəbiyyatı tarixində Məhəmməd Füzuli (1494-1556) yaradıcılığı başqa müəlliflərin yaradıcılığından seçilir. Məzmun, ideya, forma və bədii xüsusiyyətlərinin dəyərinə görə şairin əsərləri öz vətəninə və vətənindən çox-çox uzaqlarda, Yaxın və Orta Şərqlə xalqları arasında geniş yayılmış, müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Füzuli dərindən dərk edirdi ki, həqiqi sənətkar istedadlı olmaqla yanaşı, həm də elmi olmalıdır. Şeir gerçək həyatdan, həyat gözəlliklərindən, cəmiyyət hadisələrindən qidalanmalı, yeni, tərəvətli, təsirli sözlərlə, bədii biçimdə insanların zövqünü oxşamalı, onun istək və arzularını tərənnüm etməli, səadət üçün yol göstərməlidir. Bir sözlə, şeir və sənət geniş xalq kütləsinə xidmət etməlidir.

Füzuli məqsədinə çatmaq üçün ən əlverişli şeir növü qəzəli saymışdır. Şairə görə qəzəl onun qüdrətini bildirər, şöhrətini artırır. Necə istəyirdi elə də oldu. Onun şeiri şöhrətini artırdı, sənətini əlçatmaz zirvələrə ucaldı. Elə ona görə də Füzuli xalqdan uzaqlaşmadı, xalq arasında yazıb-yaratdı, ürəklərə hakim oldu. Onun «Divan»ı ilə yanaşı «Leyli və Məcnun» məsnəvisinin əlyazmasının da geniş yayılmasının başlıca səbəbi elə bu idi. Ucsuz-bucaqsız türk ellərində, türk aləmində şeirin Füzuli qədər gözəl nümunələrini yarada bilən ikinci şair olmamışdır.

Füzulinin əsərləri şairin hələ öz dövründən başlayaraq bütün Yaxın və Orta Şərqlə ölkələrində üzü köçürüləcək yayılmışdır.

«Divan»ının hicri-qəməri 980 /1572/-ci ildə köçürülmüş Bakı nüsxəsindən sonra qədimlik baxımından ikinci yeri tutan hicri-qəməri 989 /1581/-ci il Daşkənd nüsxəsinin mövcudluğu da təsadüf deyil. Axı Özbəkistan torpağı Füzuli əsərlərinin ən geniş yayılmış bir məskəni olmuşdur. Şairin əsərlərinin çap nüsxələri haqqında da bu sözləri demək olar. Belə ki, onun «Divan»ı Orta Asiyada ilk dəfə 1399 /1882/-ci ildə nəşr olunsada, həmin ildə Xivədə /7, 302/ şairin yalnız divanı, 1312 /1894/-cü ildə isə Daşkənddə «Divan»la birlikdə «Leyli və Məcnun» əsəri daşbasması ilə /17/ çap olunduqdan sonra «Divani-Füzuli», «Leyli və Məcnun», «Külliyati-Füzuli», «Qəzəliyyati-Füzuli» kimi əsərləri ardıcıl olaraq XX yüzilliyin başlanğıcınadək 40 dəfədən və bütünlüklə, 55 dəfədən çox Xivə, Səmərqənd, Buxara, Daşkənd şəhərlərində çap edilmişdir. Bunların içərisində ən çox çap edilən «Divan» və onunla birlikdə «Leyli və Məcnun» əsəri olmuşdur. Beləliklə Füzuli əsərləri vaxtilə Özbəkistanda şairin doğma yurdundan çox, eləcə də Nəvai kimi dahinin əsərlərindən artıq çap edilmişdir.

Füzuli də Yaxın və Orta Şərqi özündən əvvəl yaşamış məşhur şairləri kimi özbək sənətkarlarının zəngin söz xəzinəsindən bəhrələnmişdir. Nəvai ilə sıx yaradıcılıq bağlılığı olsa belə, Nəvaidən qabaq yaşamış Əhmədi, Səkkaki, Lütfi sənətinin də dərinliklərini öyrənmiş, Nəvai adını iftixarla çəkmiş, Lütfini özünə ustad bilmiş, qəzəlini şeirinə təzmin etmişdir.

Füzulinin özbək əlaqələri ilə bağlı Azərbaycanda, İraqda, xüsusilə Türkiyədə bir sıra elmi əsərlər yazılmışdır. Bu əsərlərin

çoxunda başlıca olaraq Füzulinin özündən qabaq yaşayıb-yaratmış şairlərə münasibəti göstərilmiş və yeri gəldikcə onun özbək şairlərinə təsirindən də danışılmışdır. Akademik Fuad Qasımzadə çox doğru olaraq yazır: «Füzulinin qardaş özbək xalqının mədəniyyətinə göstərdiyi qüvvətli təsir ,özbək sənətkarlarının ondan ilham mənbəi və böyük ustad kimi istifadə etmələri, onun təbliği ilə məşğul olmaları dahi mütəfəkkir şairin öz dövründən başlayaraq davam etmişdir. XVI-XVII əsrlərdə Əhsani, Vəfai, Türdi, XVIII əsrdə Nişati, Rövnəq, Gülxəni, Məxmur, Munis, Giramı, XIX əsrdə Kamil, Agahi, Kəmyab, Raci, daha sonralar Müqimi, Fürqət, Zövqi, Əvəz və başqaları kimi görkəmli sənətkarlar Füzulidən öyrənmiş, onu sevmiş, nəzirələr yazmış, məhəbbətlə təbliğ etmişlər» (9a, 359).

Buna görə də Füzulinin özündən sonrakı özbək ədəbiyyatına təsiri məsələsi çox yönlü araşdırılmalı, bu məsələlər Özbək və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yenə də dərinlən öyrənilməlidir.

Doğrudur, hələ 1950-ci illərin ikinci yarısından etibarən Füzulinin vəfatının 400 illiyi ilə bağlı şairin özbək davamçılmasına həsr olunmuş, onların Füzuli sənətinə bağlılıqlarını göstərən əsərlər ortaya çıxmağa başlamışdır. Akad. V.A.Abdullayevin Azərbaycan və Özbək dillərində çap etdirdiyi «Füzuli və özbək ədəbiyyatı» /1;2/, prof. M.Quluzadənin, «Füzuli və özbək ədəbiyyatı» /14/, «Füzulinin lirikası» /15/, akad. Əziz Qəyyumovun «Kokand ədəbi mühiti» /12/, fil.elmləri namizədi Həsənxoca Məhəmmədxocayevin «Füzulinin «Həft cam» əsəri özbək dilində» /22/, «Füzuli və

Fürqət» /23/ kimi kitab və məqalələrində Füzulinin özbək davamçıları ilə bağlı maraqlı düşüncələr irəli sürülmüşdür. Yuxarıda adları çəkilən müəlliflərdən akad. V.A.Abdullayevin Özbəkistan ali məktəblərinin filoloji fakültəsi tələbələri üçün çap etdirdiyi «Özbək ədəbiyyatı tarixi»nin /3/, və fil. elmləri namizədi H.Məhəmmədxocayevin «Füzuli və özbək ədəbiyyatı» /20/ adlı namizədlik dissertasiyasının bu məsələlərin öyrənilməsində ayrıca yeri vardır. Bununla belə, Füzuli əsərləri özbək xalqı tərəfindən maraqla qarşılandığından, «Füzuli və Özbək ədəbiyyatı» məsələsi Azərbaycan və Özbək ədəbiyyatşünaslığında daimi bir problem kimi qalmaqdadır. Belə ki, onun ölməz əsərlərinin böyük sənətkarların əsərləri ilə birlikdə bundan sonra da bir çox şairlərin, o sıradan özbək şairlərinin yaradıcılıq yollarını işıqlandıracağı aydın görünməkdədir. Elə ona görə indi də özbək şairləri tərəfindən Füzuli əsərlərinə dönə-dönə cavablar yazılır, qəzəlləri tərbi və təxmis edilir.

Füzulinin əsərləri Azərbaycanda olduğu kimi Orta Asiyanın məktəb və mədrəsələrində də dərslik kimi istifadə edilmişdir. Özbəkistan və Türkmənistanda olan məktəb-mədrəsələrdə müdərrişlər tələbələrə onun əsərinin üzünü köçürmək tapşırığını verir, şeirlərini əzbərlətdirirdilər. Füzuli əsərləri ilə tərbiyələnenlər, onun əsərlərini tədris edənlər ən nəcib duyğulara yiyələnirdilər. Şairin əsərləri Tacikistan məktəb-mədrəsələrində də dərslik kimi keçirilmiş, bu baxımdan onun ən çox «Leyli və Məcnun» əsrindən və «Divan»ından istifadə edilmişdir. Düşənbəli alim akad. Müxəmmədcan Şükürov öz «Mudrost vekov» /Əsrlərin duhası/

adlı məqaləsində tacik məktəblərinin dərsliklərindən danışarkən yazırdı ki, «uşaqlara Nəvai və Füzuli divanlarının xülasəsi də tədris edilirdi. Onlar bu nümunələrlə yüksək insani zənginliklər və mənəvi üstünlüklər qazanırdılar /56,6/.

Füzuli əsərləri Özbəkistanda daha çox oxunmuşdur. Özbək demokratik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Zakircan Fürqət öz «Sərgüzəştname» adlı gündəliyində yazırdı: «Vəqti-vücüdüm qafiləsi həyat təriqindən on mənzil tey eylədi Füzuli qəzəliyyatı və «Məsləkül-müttəqin» məsnəviyyatı mütaliəsindən fariq buldum və cüziyyat kitabları ənvai-mütaliəsinə iqtidar peyda elədim» /52,135/.

Deməli, Fürqət hələ 10 yaşınadək artıq Füzuli qəzəliyyatını oxuyub öyrənmişdi.

Beləliklə Füzuli əsərlərinin Orta Asiyada – Türkistanda, Özbəkistanda çox yayılmasının bir səbəbi də «Divan» və «Leyli və Məcnun»unun dərslik kimi istifadə olunması idi.

Əlişir Nəvai Azərbaycanın doğma şairlərindən biri sayıldığı kimi, Füzuli də Özbəkistanın doğma şairi kimi təzkiyələrə daxil edilmiş, oxunmuş, tədris olunmuşdur.

Özbəkistan EA akademiki, özbək xalq yazıçısı Aybək yazdığı «Qısaca tərcüməyi-halım» adlı əsərində deyirdi: «Ədəbiyyat - dil dərslərini qayət sevərdim, bir çox şairlərin inqilabi şeirlərini dəftər-dəftər göçürüb alar, zövq ilə daima oxuya-oxuya gəzərdim. Qaryanov adlı rus dili müəllimimiz Puşkin, Lermontov, Qoqol, Tolstoy kimi məşhur rus şair və ədiblərinin əsərlərini oxumağı məsləhət gördü. Elə bundan başlayıb, mən rus poeziyası bulağını

əldə etdim. Buna qədər qayət sevdiyim Nəvai, Füzuli, Müqimi kimi özbək şairlərinin şeiriyyatını dəfələrlə oxumuşdum, çoxunu əzbər bilirdim» /5,9/.

Göründüyü kimi, Aybəy kimi böyük şəxsiyyət Nəvai ilə Füzulini yanaşı, doğma şair kimi oxumuş və əsərlərini əzbərləmişdir. Bunun başlıca səbəbi iki xalqın dil, ədəbiyyat və mədəniyyətlərinin, etik və estetik zövqlərinin ümumiliyində, ənənə xüsusiyyətlərinin birliyində idi. Özbək xalqının hər bir nümayəndəsi ədəbiyyatı, şeiri dərk etməyə başlayan gündən Nəvai və Füzuli şeirləri sədaları altında tərbiyələnməmiş, əlinə qələm alan zamandan Füzuli əsərini öyrənmişdir.

Özbəkistanda da Azərbaycan, Türkmənistan və Tacikistanda olduğu kimi müdərrislər tələbələrə onların xəttini yoxlamaq üçün tədris olunan əsərlərin üzünü köçürmək, şərh etmək, lüğət yazmaq tapşırığı verirdi. Bu, özlüyündə həm də əsərlərin əlyazma nüsxələrinin artmasına yardım göstərirdi. Filologiya elmləri doktoru Məhbubə xanım Qədirova Füzulinin Orta Asiya şairələrinə təsirindən danışarkən XIX yüzilliyin özbək şairəsi Dilşadın aşağıdakı şeirini misal gətirir:

Nizaminin, Füzulinin əsəri çox,
Əsər çoxluğundan əsəri çox.
Ədəb əncümənində şah olduğudur,
Müşairə bağında şövqi-zəfəri çox.

Beləliklə, Füzuli əsərləri yalnız Orta Asiyanın ədəbiyyat tarixi ilə deyil, tədris tarixi ilə də yaxından bağlı olmuşdur.

Füzuli əsərləri bir sıra mahir xəttatlar tərəfindən köçürülmüş və əlyazmaları rəssamlar tərəfindən bəzədilmişdir. Onun əsərlərinin şah və şahzadələr kitabxanaları üçün tapşırıqla hazırlanan erməğan nüsxələri də bizə gəlib çatmışdır. Nəvai və Füzulinin bizə belli dörd birgə divanlarından ən bəzəylisi olan Daşkənd nüsxəsi də tapşırıqla Mədəlixan üçün Kokandda adlı-sanlı xəttat Mirzə Şərif Dəbir tərəfindən hicri-qəməri 1253 /1837/-ci ildə hazırlanmışdır /31/. Bu əlyazma Özbəkistanda XIX yüzilliyin incəsənət tarixini, xəttatlıq, rəssamlıq və müzəhhiblik sənətini öyrənmək üçün ən gözəl qaynaqlardan biridir.

Prof. M.Quluzadə f.e.n. Müzəyyənə Ələviyyənin «Özbək xalq qoşuqları» /28/ adlı əsərinə arxalanaraq yazırdı: «Filologiya elmləri namizədi Müzəyyənə xanım Ələviyyə özbək xalqı içərisində geniş yayılmış Füzuli şeirlərinin, eyni zamanda, qadın libasları, qolbaq, başlıq, yaxalıq kimi ziynət şeyləri, həmçinin zərif qabqacaq üzərində işləmə və nəqşələrlə yazıldığını qeyd edir. Onun verdiyi məlumata görə, sarı ipəkdən hazırlanmış kişi qurşağı üzərində ipək sap ilə Füzulinin «Leyli və Məcnun» poeməsindən aşağıdakı parça yazılmışdır:

Gül qönçəliyində xar iləndir,
Açılsa bir özgə yar iləndir.
Əslində tikan çəkər əzabın,
Fəslində həkim alur gülabın» /14/.

Füzuli yaradıcılığının özbək ədəbiyyatının irəliləyişində yerini, onun özbək şairlərinə təsirini öyrənərkən, şairin əsərlərinin əlyazma və çap nüsxələrini araşdırarkən bəlli oldu ki, Füzuli əsərləri Özbəkistanda xəttatlıq və miniatür sənətinin irəliləyiş tarixi ilə, xalq sənəti ilə, mədəniyyət, kitab nəşri, tədris tarixi, eləcə də özbək ədəbiyyatında tərcümə tarixi ilə sıx bağlı olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan şairinin əlyazmaları özbək kitabsevənlərinin rəflərini bəzəmiş, hələ XIX yüzillikdə Əhməd Təbibî və Mirzə adlı şairlər onun fars dilində yazdığı «Həft cam»-ını özbək türkcəsinə çevirmişlər /37;161/.

«Leyli və Məcnun» əsərinin Məcnunun Leyliyə yazdığı şikayət məktubundan alınmış şeir parçası da şairlərin nəzərini çəkmişdir. Xarəzmi şair Əhmədcan Təbibî bir müəşşərinə bu parçanın iki əvvəlki misralarını təzmin etmiş və müəşşərin bütün bəndlərinin sonunda

Gül gönçəliyində xar iləndir,
Açılsa bir özgə yar iləndir.

beytini vermişdir /46,150a/.

Araşdırmalar göstərir ki, Özbəkistanda bağlanmış elə bir cüng tapılmaz ki, orada Füzulinin qəzəli, qəzəlinə yazılmış təxmis və tərbî olmasın. Orada Nəvidən bir şeir nümunəsi verilmişsə, deməli hansısa bir vərəqdə Füzuli şeiri də vardır.

Özbək ədəbiyyatı tarixində bəyazçılıq ənənəsinin tarixi əski olsa da, bu ənənə XVIII-XIX yüzilliklərdə daha da irəliləmiş, XX əsr

ədəbiyyatında da özünü göstərmişdir. Bəyazçılıq ilk öncə daha çox şeir həvəskarlarının sevdiyi, xoşladığı şeir nümunəsini seçib öz cib dəftərinə köçürməsindən başlamışsa da, artıq XVIII-XIX yüzilliklərdə bu hal başqa bir yön almış, yalnız şeir məcmuəsi tərtibi kimi deyil, ədəbi yaradıcılığın bir sahəsi kimi özünü göstərmişdir. Belə ki, bəyazların bir çoxu şeir növünə görə kitab halına salınaraq ayrı-ayrı şeir növünü-müfrədəti, rübailəri, qəzəlləri, müxəmməsləri, bir çox hallarda isə qəzəllərlə müxəmməsləri, müxəmməslərlə müsəddəsləri əhatə edərək tərtib olunur və həmin şeirə çox vaxt yaradıcı münasibət bəslənilirdi. Müxəmməslər bəyazlarında bir sıra şairlərin qəzəlləri, eləcə də həmin şairlərin başqa əsərlərindən bir neçə beyt təzmin edilməklə yazılmış təxmislər-müxəmməslər verilirdi. Burada da yenə ayrıca yeri Nəvai və Füzuli qəzəllərinə bağlanmış müxəmməslər tuturdu. Rübailər bəyazı ilə də bağlı bu sözləri demək olar. Rübailəri əhatə edən bəyazlardan başqa, bu bəyazların yaradıcılıqla tərtib edilmişləri də olmuşdur. Buna misal olaraq Əda təxəllüsü ilə şeirlər yazan Sultanxan Əhrarının rübailərini göstərmək olar /41/. O, şairlərin 1500 rübaisini toplayıb bəyaz kimi tərtib etməklə yanaşı /40/, Bakıda Əlyazmalar İnstitutundakı bəyazında məşhur rübai müəlliflərindən Xəyyam, Xaqani, Ürfi, Nəvai, Füzulinin və özünün bir neçə rübaisini, rübailərin hər misrasına müstəzad etməklə toplamışdır. Füzuli şeirlərini çox sevən Əda Azərbaycan şairinin bizə bəlli yetmiş beşədək rübaisinin altmışına belə yanaşmaqla onları bəyazana salmışdır.

Füzuli şeirinə belə yanaşma onun əsərlərinin təsirini, kütləviliyini göstərməklə yanaşı, şeirlərinin mətnşünaslıq baxımından öyrənilməsi üçün də gərəklidir. Sözsüz ki, saray şairlərindən Əda Əhrarinin əlində Füzuli divanının ən bitkin, dürüst nüsxəsi olmamış deyildir.

Xeyli-qəmin etdi nəqdi-ömrüm tarac
Səbr ilə müyəssir olmadı dərdə əlac,
can sənə nisar,
yatdım bimar.

Rüxsarıma tökdü mərdümi-çəşmim qan,
Hinduyi görün ləl verir Rumə xərac,
ta hökm edə eşq,
dur xunxar!

Müxəmməslər bəyazlarının araşdırılması da füzulişünaslıq üçün maraqlıdır. Misal üçün Ömər xan Əmirinin Füzuli qəzəli özülündə yazmış olduğu və müxtəlif bəyazlara salınmış bir müxəmməsini əlaq. Müxəmməs Əmiri əsərlərinin çapına da salınmışdır /18,334/.

Güşeyi-əbrularında çəşmi-cadularmıdır?
Yoxsa girmiş yayə tirəndaz hindularmıdır?

mətləi ilə başlanan qəzəli Füzuli əsərlərinin ancaq İstanbul çap nüsxəsində və bizə bəlli olmayan əlyazmasında olduğundan akad.

H.Araslı onu «Divan»ın 1958-ci il nəşrinin artırmalar bölməsində vermiş və qorunma sayını göstərmədən bu qəzəli bir əlyazmasında da gördüyünü yazaraq /49;402/, bununla da şairin irsi ilə bağlı axtarışları davam etdirilməsinin lazım gəldiyini irəli sürmüşdür. Sonralar, bu sətrlərin müəllifi Nəvai əsərlərinin əlyazmaları üzərində işləyərkən bu qəzəlin başqa bir əlyazmada da olduğunu ortaya çıxarmışdır /32,275a/. Əmirinin Füzuli irsi ilə bağlılığını öyrənərkən aydınlaşdı ki, Füzuli «Divan»ında və əlyazmalarında 5 beytlik qəzəl Əmirinin təxmisində 6 beytdir /18,334/. Üçüncü bəndə təzmin olunan beyt çapdan düşmüş, beytlərin quruluşu, sözlərin işlənməsində də uyğunsuzluq yaranmışdır.

Özbək müəlliflərinin, bəyazçıların, əlyazmalarının tamamilə doğru olduğunu da söyləmək olmaz. Bunula belə, Əda Əhrari kimi, Ömər xan Əmirinin əlində də Füzuli əsərlərinin bitkin əlyazma nüsxələrinin olduğu sözsüzdür. Onların araşdırılması füzuliyünaslıq və şairin əsərlərinin mətinini olduğu kimi tərtib etmək üçün dəyərlidir.

Tarixi təcrübəyə arxalanaraq deməliyik ki, özbək xalqının yüz illər boyu Füzuli əsərlərinə münasibəti daha güclü, daha böyük olmuşdur. Bunu şairin əsərlərinin əlyazmaları, nəşr tarixləri və təsir çevrəsi də göstərir. Baxmayaraq ki, ədəbiyyatşünas Salman Mümtazın dediyi kimi, «Füzuli ədəbzində əsərlərini yazarkən heçkəsdən ariyəət etməmiş və öz ana dilinə sadıq qalmışdır» /43,2/.

30-cu illərdə Azərbaycanca ali məktəblərin filologiya fakültəsində Füzuli əsərlərini yaxşı təhlil edənlərdən biri də özbəklər olmuşlar. Qılman İlkin «Məşum 37-ci ilin acı xatirələri» adlı məqaləsində yazırdı: «... kiçik bir ehtiyatsızlıq pis nəticələyə bilər. Bizim institutda Xalid Səid Xocayev adlı bir müəllimimiz var idi. Özü özbəkdir, ancaq İstanbulda təhsil almışdır. Bizə üslubiyyatdan dərs desə də Füzulini onun kimi bilən ikinci adam yox idi. Hətta Füzuliyə aid sualla Çobanzadəyə müraciət etdikdə o bizi Xocayevin yanına göndərirdi. O, Füzulinin bəzən ən sadə görünən misralarında elə dərin mənalar açardı ki, ağızımız açıla qalardı. Buna görə də sevirdik onu. Tez-tez ona müraciət edərdik. Institutda yaranan vəziyyətdən sonra ondan uzaqlaşmalı olduq. Çünki deyirdilər ki, o, İstanbulda təhsil alıb, xəta çıxara bilər. Doğrudan da belə oldu. 1937-ci ilin əvəlində onu həps etdilər» /16,7/.

Filologiya elmləri namizədi Əsgər Quliyev Xalid Səidin /1888-1937/ Azərbaycan dilçiliyinin əsaslarını qoyanlardan, Mirzə Kazım bəydən sonra türkologiyada müqaisəli qrammatikanın, dilçiliyimizdə ilk üslubiyyat dərslisinin müəlliflərindən olduğunu qeyd etməklə onu iki xalqın oğlu adlandırır. /13/. Xalid Səid dilçi olsa da, Füzuli sənətinin vurğunu, onun yaradıcılığının, sənətinin ən yaxşı bilicilərindən və təbliğatçılarında idi.

Füzuli sənətinin təsirinin nəticəsidir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında başqa türk, türkmən, özbək, tacik və bir sıra başqa xalqların ədəbiyyatında da Füzuli ədəbi məktəbi yaranmışdır. Bu məktəb bir çox hallarda Nəvai-Füzuli ədəbi

məktəbi kimi çarpazlaşmışdır. Füzulidən sonra yaşayıb-yaratmış özbək şairləri onun əsərlərindəki ideya, məzmun və şəkillərdən yaradıcı bir yöndə barınmışlar. Buxara, Səmərqənd, Xivə, Kokand və b. şəhərlərdə ədəbi məclislərin demək olar ki, hamısında nəvaixanlıqla, bidilxanlıqla yanaşı füzulixanlıqda /Füzuli əsərlərinin oxunuşu/ təşkil edilirdi.

Özbək ədəbiyyatı tarixində uzun müddət Füzulinin özbək ədəbiyyatına təsirini başlıca olaraq XVIII yüzilliyin 50-60-cı illərindən, «Xan» təxəllüsü Məhəmmədəli xanın Azərbaycan şairinin «Leyli və Məcnun» poemasının təsiri ilə yazdığı əsəri ilə başladığını göstərmişlər /3;18-19;/. Sonradan Mütribinin /XVI yüzilliyin sonu XVII yüzilliyin 30-cü illəri/ «Təzkirətüş-şüəra»sına görə bu bağlıqların tarixinin daha əski olduğu üzə çıxmışdır /35,143/. Mütribi təzkirəsində 320-dən artıq fars və türkdilli şairlər sırasında Füzuli haqqında da məlumat vermiş,

Bülbüli-dil gülşəni-rüsxarın eylər arizu,
Tütii-can ləli-şəkkərbarın eylər arizu, –

beytini şairdən nümunə kimi göstərmiş və bununla da Füzulinin hələ öz sağlığından başlayaraq Orta Asiyada tanındığını, müəlliflərin onun əsərlərindən istifadə etdiyini bildirmişdir. Mütribinin divanı əldə olmasa da, Füzuliyə bağlılığı, şeirlərini yüksək qiymətləndirməsi göstərir ki, o, Füzuli şeirlərinə yaxından bələd olmuş, onlardan barınmışdır /4,5/.

Füzulinin özbək davamçılarından, onun özbək şairlərinə təsirindən yazan alimlər, o sıradan akad. V.A.Abdullayev, akad. B.Zahidov, akad. H.Araslı, Özbəkistan müxbir üzvü Ə.Qəyyumov, prof. S.Narullayev, f.e.d. M.Qədirova, f.e.n., dosent Həsən Xoca Məhəmmədxocayev, bu sətirlərin müəllifi və başqaları başlıca çalışmaları şeyxlikdən ibarət olan Əhsəniden başlamış Vəfai, Nadir, Türdi, Məşrəb, Rahim, Rövnəq, Əndəlib, Nişati, Məhəmməd-Xaksar, Ömər Baqi, Mücri, Munis, Gülxəni, Məxmur, Mədən, Qazı, Mirzo, Agahi, Əvəz, Vəsli, Əmiri, Üveysi, Nadirə, Mədəli xan, hətta Fürqət, Müqimi, Həmzə Həkimzadə Niyazi kimi demokrat şairlərin belə Füzulinin əsərləri ilə, onun qəzəlnevisliyi ilə bağlı olduğunu göstərmişlər.

Özbək ədəbiyyatı tarixində XVII yüzilliyin görkəmli şairi Türdi Fəraqinin şeirləri butunluklə zəmanəmizədək gəlib çıxmasa da, onun əldə olan əsərlərində Füzulinin dili, bədii ifadə tərzii, qəzəllərinin məzmun və şəkl baxımından təsiri duyulmaqdadır.

Türkanə xüram eylədi ol şuxi-dilərə,
Dil mülkünü bir güşəi-çəşim eylədi yağma,
Torpaqda can bitsə rəvadür nə əcəb gül,
Çox səvi-səhi etdi nihan, gözləri şəhla,
Hər qanda qəmi-dust, dili-parəni istər,
Ta sübh yaxa yırtmadı, mehr olmadı peyda /47,7/.

Türdinin altı misralı bu qəzəli necədə Füzuli şeirləri ilə səsleşir. Burada həm gözəlin şəhla gözləri, xuraman yerışı, hər şeyə qalib

təbiət gözəlliklərindən belə təsirli vücudu təsvir edilir. Məzmununa üstəlik şeirin dilinin – orada işlənən «çox», «nə əcəb», «olmadı» kimi söz və ifadələrin Füzuli şeirindən, Füzuli əsərlərinin dilindən gəldiyi açıq-aşkar görünməkdədir.

XVIII yüzillik şairlərindən Babarəhim Məşrəb /1640-1711/ yaradıcılığının da Füzuli irsi ilə bağlılığı az olmamışdır.

Uzun illər Məşrəbin həyat və çalışmalarına yanaşma çoxyönlü olsa da, xalq onu başlıca olaraq ədalət carçısı, zalım hakimləri dəridən ifşa edən bir sənətkar kimi tanımışdır. Məşrəb Hafiz, Lütfi, Nəvai, Füzuli kimi qəzəl ustalarının yaradıcılığından bəhrələnmiş, Nəvai əsərlərini böyük məhəbbətlə sevmiş, ruhuna yaxın saymış, ideya və məzmununun qabaqcıl təbliğatçılarından olmuşdur. Məşrəb, şeirlərinin ideya və məzmununa görə həmişə izlənmiş, həyatının başlıca illəri dərbəderlikdə və qürbətdə keçmişdir. Türküstanda – Orta Asiyanın böyük şəhərlərində, Yaxın Şərqi bir sıra ölkələrində yaşamasının başlıca səbəbi yaradıcılığın ilk dövründən fərqli olaraq sonralar üsyankar, dövrünün nöqsanlarını qamçılaman, bir şair kimi çıxış etməsi idi. Elə ona görə də Məşrəbin Həllac Mənsurun, Nəsiminin həyatını xatırladan həyatı -1711-ci ildə Bəlx vilayətinin Qündüz şəhərində qətl ilə nəticələnmiş oldu.

Məşrəbin Füzuliyənə yazdığını göstərmək üçün onun «Gördüm» rədifli qəzəli, «Ayrılmışam», «Qalmadı» rədifli müxəmməsləri tutarlı misal ola bilər.

Füzuli:

Vay, yüz min vay kim, dildaridən ayrılmışam,
Fitnə çeşmə sahiri-xünxaridən ayrılmışam,
Bülbüli-şüridəyəm, gülzaridən ayrılmışam,
Kimsə bilməz kim, nə nisbət yardan ayrılmışam,
Bir qədi şimşadü gülrusxaridən ayrılmışam /49,360/

Məşrəb:

Ey müsəlmanlar, nitay mən yardan ayrılmışam,
Fitnəçeşmə şuxi-xoşrəftaridən ayrılmışam,
Bülbüli-şüridəyəm, gülzaridən ayrılmışam,
Qaşları, həm gözləri xünxaridən ayrılmışam,
Bir pəri yanqlıq, şəkər küftaridən ayrılmışam /25,115/.

Bu iki müxəmməsdən verilmiş bəndlərin biri-biri ilə məzmun, şəkil və ifadə baxımından bağlı olduğu açıq duyulmaqdadır. Bir neçə misra isə Füzulidə olduğu kimi təkrar olunmuşdur.

Məşrəb şeirində də sözə qiymət verilir:

Məşrəbin hər bir sözüdür gövhəri-qiymətbəha,
Aytma bu sözlər ki, hər nakəşgə nadanlıq bilən, –

misraları ilə Füzulinin «Söz» rədifli qəzəlinin məzmununda yaxınlıq çoxdur.

Məşrəb şeirində Füzuli təsiri Nəvai təsiri ilə sıx bir surətdə bağlıdır, bu təsirlər birləşir, çarpazlaşır. «Derlər», «Kaş ki» rədifli qezəllər misalında bunu yaxşı duymaq olar.

Məşrəb yaradıcılığı özündən sonra gələn şairlərə xoş təsir bağışlamışdır. Elə ona görə də Nadirə, Rəvnəq, Dilşad, Fürqət və Əndəlib kimi şairlər onun şeirlərinə nəzirə-oxşatma yazmış, qezəllərini təxmis etmişlər/35,262/.

XVIII yüzillik özbək ədəbiyyatı tarixində xoştəb, sinədəftər, gözəl şeirlər söyləyə bilən istedadlı Xarəzm şairi Vəfai və onunla sıx əməkdaşlıq edən şair Nadirə də Füzuli şeirlərinin məzmun və düşüncəsindən barınmış, Nəvaiyanə-Füzuliyənə şeirlər yazmışlar. Vəfai Füzulinin bir neçə qezəlini təxmis də etmişdir. Bu təxmisdə Vəfai ara-sıra ümitsizliyə də yol verir ki, o da yaşadığı illərin haqsızlıqları ilə bağlı idi.

Dəm vurdu sübh, pəri, fikri-şami-tar yetməzmi?
Yetişdi mənzilə məhmil, bu gəcrəftar yetməzmi?
Xəzan oldu, təməşayi-gülü gülzar yetməzmi?
Könül, yetdi əcəl, zövqi-ruxi-dildar yetməzmi?
Ağardı muyi-sər, sövdayi-zülfü-yar yetməzmi? /9,85b/

Özbək ədəbiyyatında Füzuli ənənələrindən-gələnlərindən danışarkən öz dolğun məzmunlu qezəl və qesidələri, müxəmməs və məstəzadları ilə ad-san qazanmış Pəhləvanqul Rəvnəq /doğum tarixi 1725/ və ictimai məzmunlu, eləcə də məhəbbət şeirləri ilə özbək ədəbiyyatı tarixində ayrıca yer tutan Raqim

/doğum tarixi 1742/ haqqında da bir neçə söz demək yerinə düşər.

Hər iki şair mədrəsədə təhsil almış, orada Nəvai əsərləri ilə birlikdə Füzuli qəzəllərini, onun «Leyli və Məcnun»unu oxumuş və sözsüz ki, mədrəsə ənənəsi ilə xətlərini göstərmək üçün oxuduqları bu əsərlərin üzünü köçürmüşlər. Elə xətlərinin gözəlliyinə görə də, bu şairlər həyatlarının ayrıca illərində əlyazma köçürməklə məşğul olmuşlar. Füzulidən təsirlənən hər iki şair, başlıca olaraq, böyük şairin ənənələrini izləmişlər.

Rövnəq Füzulinin qəzəllərini təxmis edərkən bu müxəmməslərdə dövrü üçün kərəkli olayları Füzuli qəzəli məzmunu, şəkli və düşüncəsi ilə üzvi şəkildə bağlaya bilmişdir.

Ey səba, ərzim qılıb ol şahi-xubanimə ərz,
Xəstə gönlüm iştiaqın eylə dərmanıma ərz /39,31a/.

Rövnəqin «Sənin», «Mənim», «Ləfz», «Xətt»,«Ərz» və b. qəzəlləri yalnız rədif, vəzn və məzmun baxımından deyil, surətlərin seçilməsi, bədii ifadə vasitələri baxımından da Füzuli qəzəlləri ilə səsleşir. Onun «Olsun» rədifli və başqa qəzəlləri Azərbaycan şeiri nümunələrini xatırladır.

Mənə dilək bu ki, qüdrətin fələkmədar olsun,
Rəvaci-dövlətin əfzun, paydar olsun /39,40a/
Həmişə dostların sərəfraz olub göydən /39,40b/.

eləcə də

Aşiqəm gül üzünə mahliqa cananın /39,40b/.

Özbək ədəbiyyatı tarixində Raqimdən danışan bölmədə deyilir: «Raqim divanından bu məlumdur ki, XVIII əsrin axrı, XIX əsrin əvvəlində Xarəzmdə fəaliyyət göstərən şairlər arasında Füzuli qəzəllərinin həyatbəxş məzmunundan, bədii gücücəsindən ən çox faydalanan şairlərdən biri Raqimdir» /34,229/.

Gerçəkdən Raqim Füzuli qəzəllərindən yüksək ölçüdə faydalanmış, onu ustad saymış, adını böyük qayğı ilə çəkmiş, «ərbabi-xirəd» adlandırmışdır.

Ərbabi-xirəddən mənə bu pənd bəyandır,
Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır /9,195b/.

Raqim Füzuli qəzəllərinə yazdığı bir sıra nəzirələrdən-oxşatmalardan başqa, çox sayda qəzəlini təzmin etmişdir. Böyük sənətkarların, eləcə də Füzulinin qəzəllərinə təxmislər yazmaq onun ən çox sevdiyi, xoşladığı yaradıcılıq işi idi. Füzuliyə bağlılığını, onunla məsləkdaş olduğunu bu təxmislərdə aydın görmək olar.

Hicr zindanında pabəst olalı şamü səhər,
Urtanur ahim odu şiddətindən bəhr ilə bar,
Tökməsəm gözdən axan qanımlı hər sübh əgər,

Şamlar qanlı yaşım mövcünə əlbəttə dəgər,
Hər neçə kim, götürür çərxi-müəlla ətəkin /9,38b/.

Raqimin Füzulinin əsərləri təsiri altında yazdığı şeirlərini oxuyarkən onları Azərbaycan şeirindən çox az ayırmaq olur.

Dəriğa, aləm əhlin sərbəsər naaşına gördüm,
Mürivətlik nə bəyu, nə gəda, nə padşa gördüm,
Kimə kim, yaxşılıq qıldım, yamanlıq barha gördüm,
Vəfa hər kimsədən kim, istədim ondan cəfa gördüm,
Kimi kim, bu fəna dünyada gördüm, bivafa gördüm
/38a,39b/.

Əsərlərindəki dil və məzmun baxımından yaxınlıq, onun Füzuli şeirlərini dönə-dönə oxumasından da irəli gəlmiş, əsərlərini köçürə-köçürə Füzulinin söz və ifadələri Raqim şeirlərinə axmışdır.

Raqim tənqidi şeirlərində də Nəvai-Füzuli ənənələrini izləmişdir.

Mən yarıni istər, mənünü cənnətin tiləb şeyx,
Eşq əhli, qılın zahidi-nadannı tamaşa /38a,26b/.

misraları Füzulinin «Ey vaiz», «Şeyx» rədifli rübailəri /49,390 - 393 ilə səsləşir/.

Raqimin bir sənətkar kimi irəliləyişində, yetkinlənməsində Füzulinin böyük təsiri olmuşdur. Yalnız onun bənzətmə və

təxmislərinə nəzər salsaq şairin ustadı ilə necə yarışa girdiyini, onun əsərlərinə layiq cavablar yazmaq istədiyini aydın görmək olar. Aşıqın keçirdiyi sarsıntıları, sevinc və kədərini, əhval-ruhiyəsini, Füzuli kimi verə bilməsə də, ona yaxınlaşmaq istəmiş, ustasına bənzər əsərlər meydana qoymağa çalışmışdır.

XVIII yüzilliyin şairləri yalnız divan ədəbiyyatı yaratmaqla ötüşməmişlər. Onlar şeirin məsnəvi növündə də gözəl əsərlər yazaraq, özbək ədəbiyyatı tarixində görkəmli yer tutmuşlar. Divan ədəbiyyatında olduğu kimi, başqa əsərlərində də şairlər əski ənənələri, özlərinə ustad saydıqları sənətkarların yolunu izləmiş, Firdovsi, Nizami, Cami, daha çox Nəvai və Füzuli əsərlərinin fikir, mövzu və məzmun məsələlərindən, bu şairlərin yaradıcılıq yolundan, xalq yaradıcılığından bərinmişlər. Bu baxımdan özbək ədəbiyyatının Xarəzmdəki görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Nişatinin, özbək və türkmən xalqlarının sevimli şairi, hər iki xalqın ədəbiyyatı tarixində görkəmli yer tutan Nurməhəmməd Əndəlibin, Sabir Seyğəli Hisarının, XVIII yüzilliyin axırı XIX yüzilliyin əvvəlində çalışan Məhəmməd Şərif Gülxəninin və başqalarının yaradıcılığı çox maraqlıdır.

Nişati yaradıcılığını Füzuli yaradıcılığı ilə tutuşdurarkən hər iki şair arasında bənzəyiş, yaxınlıq olduğu aydınlaşır. Füzuli özündən qabaq yaşayıb-yaratmış özbək- türkmən şairlərinin – Yəqini, Yusif Əmiri, Əhmədi və Nəvainin əsərlərindən bərinaraq müsəlman-şərq ədəbi çevrəsində bir çox illərdən bəri yayılmış münazirə növündə «Bəngü-Badə», «Həft cam», «Söhbətül-əsmar» kimi əsərlər yazdığı kimi, Nişati də eyni yolla getmiş, «Quşlar

münazirəsi», «Nüsn və Dil» kimi məsnəvilər yazmış, ustadı kimi, dövlət başçılarını adil hökmdar sifətində görmək istəmişdir. Şeyrlərində yenə Nəvai və Füzuli xəzinəsinə arxalanmış və bu tükənməz xəzinədən barınmışdır. Ayrı-ayrı əzabını, vüsal həsrətini, həyatı gözəlliyini bacarıqla qələmə almış, təsvir etmiş, kimsəsizlikdən, dövrədən, dövrənin qəmindən, taleyindən şikayətlənmişdir. Bir çox özbək şairləri kimi ustadının

Düst bəpərvə, fələk bərhəm, dövrə bəsükun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun, -

mətləli qəzəlini təzmin edərək

Həmdəm ahu, həmnəfəs əfqan, bələliq bənd-bənd,
Ruh məhzun, can həzin, xatir qəmin, söhbət kəzənd...

/33/

misraları ilə başlanan müxəmməsini yazmışdır. Müxəmməs fikir, düşüncə, məzmun, şəkil və surətlərin seçilməsi baxımından Füzuli şeiri ilə çox səslənir.

Nişati sözün kəsərini, onun dəyərini, söz sənətkarlığını da öz ustadı kimi qiymətləndirmiş, əgər Füzuli sözü «Lölöi-şəhvar» adlandırmışsa, Nişati «gülab» adlandırmış, sözdən gərəyincə barınmağı irəli sürmüşdür.

Nişati divan ədəbiyyatının müxtəlif növlərində yazıb-yaratsa da, qəsidəçilik onun yaradıcılığında öləri yer tutur. Özbək ədəbiyyatı tarixində Nişatinin ancaq bir qəsidə yazdığı göstərilir /35,309/.

Nişati əsərlərinin dilində Füzuli dili ünsürləri artıq dərəcədədir. Şeirləri ərəb əlifbasında Azərbaycan türkcəsi ilə yazılmış şeir kimi oxunur. Bununla da Nişati şeirləri ilə Füzuli ənənələrinin davamçısı olduğunu bir daha sübut etməkdədir.

Nurməhəmməd Əndəlib yaradıcılığına gəldikdə isə demək lazımdır ki, zəngin irs qoyub getmiş bu şair də bir çox qələmdaşı kimi Nəvai və Füzuli ənənələri ilə tərbiyələnməmişdir. Onun «Yusif və Züleyxa», «Seyid Nəsimi», «Leyli və Məcnun», «Zeynül-ərəb» və bir sıra b. əsərlərindən alimlər maraqla söz açmışlar.

Əndəlibin yaradıcılığında da Nəvai ilə Füzuli təsiri çarpazlaşmışdır. «Leyli və Məcnun»unda onun Nizami, Dəhləvi, Cami, Nəvai və Hatifinin eyni adlı əsərləri ilə tanışlığı, bələdçiliyi görünə də, başlıca olaraq Füzulidən faydalanmış, bu mövzunu öz dövr və zəmanəsinin tələblərinə uyğun qələmə almağı bacarmışdır. Bununla belə deməliyik ki, Əndəlibin bu məsnəvisini Füzulinin «Leyli və Məcnun»dan ayrılan cizgiləri də vardır.

«Leyli və Məcnun» məsnəvilərinin görkəmli araşdırıcısı olan prof. S.Narzullayeva bir çox cəhətlərdən Füzuli ilə Əndəlib əsərlərində yaxınlıq və uyğunluq nəzərə çarpdığını göstərmişdir /30/. Bu iki şairin əsərlərinin geniş elmi müqaisəsi özbək ədəbiyyatı tarixində də öz əksini tapmışdır /35,357-365/.

Füzulinin «Leyli və Məcnun»unun mətni nəzməlidir. O, məsnəvi şəklində yazılmışdır. Əsərdəki qəzəl, rübai, müxəmməs və s. onu

daha maraqlı etmişdir. Əndəlib isə əsərini nəzm və nəsrə yazmışdır. Onun əsərində də qəzəllər və müxəmməs vardır. Bunlar da Əndəlibin əsərinə xoş avaz verir. O, yeri gəldikdə Füzuli əsərindən ayrıca bir parçanı olduğu kimi öz mətninə salmışdır.

Əndəlib başqa məsnəvilərində də bu yolla getmişdir. «Yusif və Züleyxa» əsərində Yusifin və Züleyxanın dilindən qəzəllər də vermişdir. O, Qurandan tutmuş «Yusif və Züleyxa» qissəsi haqqında olan bütün qaynaqlardan, müxtəlif şairlərin əsərlərindən, ən çox «Qisəsül-ənbiya»dan istifadə etmişdir. Əndəlibin əsərində verilmiş rübabi, şeirlər-qəzəllər onu daha oxunaqlı etmişdir. Onun «Yusif və Züleyxa» əsəri Yusif və Züleyxa haqqında yazılan türkdilli əsərlər sırasında özünə layiqli yer tutur.

Əndəlibin şeirlərinin bir çoxunu müsabiqə yolu ilə yazılmış müxəmməslər təşkil edir. Bu da şairin sənətkarlıq baxımından irəliləyişinə kömək etmişdir. Onun Cami, Nəvai, Füzuli, Vəfai və başqa şairlərin qəzəllərinə müxəmməsləri vardır. Dastanlarına salınmış rübabilərdən başqa onun 35 məlum şeirindən 23-ü təxmisdır.

Füzulinin şeirlərinə, yaradıcılıq ənənələrinə maraq, sevgi, əsərlərinin dünyəvi ruhu, insanların arzu və istəklərinin bacarıqla verməsi Əndəlibin də mənəviyyatına yaxın və doğma olmuşdur. Füzuli qəzəllərinə yazdığı təxmislər onun şairin yaradıcılığına necə bağlı qaldığını aydın göstərir.

Fərağında məni-bidil, işim müşkül üzə müşkül,
Düzübsən qeyr ilə məhfil, yatıb mən xəstə ayü il,

Səri-kuyin qılıb mənzil, muradım bulmadı hasil,
Degildim mən sənə mayil, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil səni görgəc utanmazmı? /8,83 b/

Füzuli yaradıcılığının təsiri ilə meydana çıxan əsərlərdən biri də «Çay və Küknar» əsəridir. «Çay və Küknar»ın /54,80 b/ girişində şair əsərin yazılmasını şərh edərkən onun Füzuli təsiri ilə yazıldığını deyir, əsərləri biri-birindən ayıran cizgiləri də göstərir.

Çay Küknar qaçan edib dəva
Padişahlıqda rütbeyi-əla
Nə günahlar günahkar, etdin,
Birini birilərinğə xar etdin
Məgər etdin Füzuliyə təqlid,
Ona ki, bəhsi-büts, sənqa pəlid.
Gərçi nəzmə gətirdi Badü Bəng,
Hər birin şah qılıb edirdi cəng... /54,80 b/

«Çay və Küknar» əsərində surətlər düzümü və bədii quruluş baxımından da Füzulinin təsiri aydın görünür. O, 32 bölməyə ayrılır. Müəllifi aydın göstərilməsə də, onun yaşadığı illərin görkəmli şairlərindən olduğu və özü yazdığı kimi, ən çox Nəvai və Füzuli əsərləri ilə maraqlandığı açıq-aydın duyulur: «... Nəvai və Füzuli aftabi-nəzmindən gündən-günə iqtibas edib könül tirələrin rövşən qılır idim...» /54,63 b/.

Səyyadinin «Tahir və Zöhrə», Sabir Seyğəli Hisarının «Bəhram və Güləndam», Riyazinin «Xurşud və Mələkəi-Dilaram», Məhəmməd Şərif Gülxəninin «Zərbüməsəl» əsərləri haqqında da bu sözləri demək olar. Bu əsərlərdə bütövlükdə Füzulinin təsiri duyulmaqla bərabər eyni zamanda şairin şeirlərindən parçalar da vardır. Səyyadinin əsərində verilmiş

Səba, əğyardan pünhan, sirrim dildara izhar et!
Xəbərsiz yarımı hali-xəbərimdən xəbərdar et! /49,94/

mətləli qəzəl Füzulidən alınmışdır.

Sabir Seyğəli Hisarının də «Bəhrəm və Güləndam» əsərində Füzuli yaradıcılığının izləndiyi aydın görünür. Onun bu əsərinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan əlyazma nüsxəsi əsasında Füzuli ilə əlaqələr düzümünü araşdırarkən bir çox misraların Füzuliyənə yazıldığı aydınlaşdı. Füzuli bir mürəbbesinin hər bəndini «Gözüm, canım, əfəndim, sevgilim, dövlətli sultanım» misrası ilə bitirirsə, Seyğəli müsəddə-sini

Ey mənim canım, əzizim, ey əmirim, etibarım,
Ey gözüm, əfəndim, öz elində şahsuvarım /44,85/

misraları ilə bitirir. Seyğəlinin danışdığımız əsərinin əlyazmasının 127 b vərəqində Füzulinin «Hasilim bərgi-həvasidən məlamət dağıdır» sözləri ilə başlanıb «Rəhm qıl, dövlətli sultanım, mürəvvət

çağdır!» misrası ilə bitən mürəbbesinin bütünlüklə verilməsi hər iki şair arasında bağlılığın güclülüyünü, Seyğəlinin Füzuli şeirinə marağını göstərir. Seyğəli şeirlərinin dili daha çox füzuliyanədir. Onun «Eylərəm», «Görmədim», «Sədqəsi» və başqa rədifli qəzəllərini əlsaq görərik ki, Azərbaycan oxucusu üçün orada anlaşılmayan söz yoxdur.

Cümlə aləm içrə bir səndək dilara görmədim,
Gül üzüntək dəhri-gülzari də ziba görmədim /45,36 b/.

Nəvainin «Sədqəsi» rədifli şeirinə çoxlu şairlər nəzirə yazmışdır. O sıradan, Füzuli və Seyğəli. Bu şairlərin qəzəllərinin mətinlərini götürsək görərik ki, Nəvai ənənəsi Füzuli gələnəkləri ilə necə də Seyğəli şeirində çarpazlaşmışdır. Başlıca qaynaq Nəvai olsa da, Seyğəlinin dönə-dönə oxuduğu, sevdiyi əsas şairlərdən biri Füzuli olduğundan istər-istəmz, Füzulidən də təsirlənmişdir.

Füzuli:

Göz qarası əşki-gülgünimdə xalın sədqəsi,
Əşki-gülgünim güli-rusxari-alın sədqəsi /49,340/.

Seyğəli:

Ey gözəl, yüz fəsli-gül gülüzarının sədqəsi,
Yüz çəməninin nərgizi çeşmi-xumarın sədqəsi /45,50a/.

Seyğəli Füzulinin «Şəfayi-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor, Zülali-zövq şövqün təşnəyi-didar olandan sor» beyti ilə başlanan qəzəlinə yazdığı müxəmməsində də ustadına bağlılığını aydın göstərmişdir.

Ədəbi-bədii irsinə görə özbək şairi Riyazinin də hələ uşaqlıq illərindən Füzulinin mədrəsədə tədris edilən əsərlərindən başqa türkçə olan digər əsərlərini də oxuduğu, öyrəndiyi aydınlaşır.

Özbək ədəbiyyatı tarixində xalq kitablarının gözəl nümunələrindən olan «Bəhrəm və Mələkəi-Dilaram» əsəri mühüm yer tutur. Özbək ədəbiyyatşünasları bu dastanın dilinə arxalanaraq onun Azərbaycan mətni əsasında yazıldığını söyləyirlər. Füzulinin «Leyli və Məcnun»un da olduğu kimi əsərdə verilmiş bədii ricətlər müəllifin özünə məxsusdur. Bu şeirlərdə də Füzuli təsiri özünü göstərir.

Beləliklə, aydınlaşır ki, özbək şairləri Füzulinin yalnız divanlarına düşən şeirlərindən təsirlənib nəzirə, tərbi, təxmis və başqa növ bədii əsərlər yazmaqla kifayətlənməmiş, şairin digər əsərlərindən də istifadə yolu ilə iri, tutumlu əsərlər yazmışlar. Elə Azərbaycan və özbək ədəbiyyatlarının belə sıx əlaqələrinə görədir ki, Azərbaycanda özbək müəlliflərinin əsərləri əlyazması şəklində çox yayılmışdır. Misal üçün, Gülxəninin «Zərbülməsələ»sinə düşən ayrı-ayrı hekayələr Azərbaycan tələbələrini, müdərrişlərini də maraqlandırmışdır.

XVIII-XIX yüzilliklərdə özbək şairləri şair-əmirlərin əsərlərinə nəzirə, müxəmməslər də yazırdılar. Misal üçün, Ömər xan Əmirinin /1787-1822/ qəzəllərinə dövrün şairləri müxəmməslər

yazmışlar. Əmiri özü isə Füzuli şeirlərinin vurğunu idi və onun ədəbi məktəbini özünə yaradıcılıq yolu seçərək qəzəllərinə təxmislər, oxşatmalar yazırdı. Şeirlərində Füzuli ilə arxadaş olduğunu «Tut» rədifli qəzəlində bildirmişdir:

Qəm əlaçın mey edər, aydı Füzuli, həm Əmir,
Ey əsiri-dami-ğəm bir güşeyi-meyxanə tut! /18,43/

Əmirinin qəzəlində verilmiş sonuncu misra Füzulinin bu rədifli qəzəlinin birinci misrasının təkrarıdır /49,90/.

1810-cu ildə Kokand taxtına çıxan Əmiri bilikli, elmi şəxsləri öz çevrəsinə toplayır. Bununla da ölkənin elm, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində dirçəlməsinə yol açır. Çox dərin və çoxyönlü təhsil və tərbiyə almış Əmiri türk və fars dillərində yazılmış əsərləri dərinlən mənimsəmiş, xanlıqda güclü bir ədəbi məclis yaratmışdı. Onun qadını Nadirə təxəllüsü ilə yazan Mahlarayim, oğlu Mədəli xan da XIX yüzilliyin istedadlı şairlərindən olmuşlar.

Ümumiyyətlə Kokandda çoxlu şairlər yetişmişdir. Əmiri, Nadirə, Mədəlixan, Məxmur, Haziq, Gülxəni, Qazi, Mədən, Üveysi, Dilşad bu çevrədə yazıb-yaradan şairlərdəndir. Onların çoxu iki dildə şeirlər yazmış, bir tərəfdən Firdovsi, Nizami, Əmir Xosrov, Bidil tərəfindən qoyulan ənənəni davam etdirmişlərsə, həm də ən çox Nəvai və Füzuli yolunu getmişlər. Qazi başlıca olaraq dövrün ədalətsizliyini, elm əhlinin ağır həyat sürdüyünü göstərmiş, Haziq insanseverliyi, Məxmur zəhmətkeş insanların acınacaqlı

dolanışığını zülm və ədalətsizliyi təsvir etmişdir, Üveysi və Nadirə isə gözəlliyi, sədaqəti təbliğ etmişlər. Bu illərdə elə bir şair tapılmaz ki, şeirləri Füzuli təsirindən uzaqda qalsın.

Özbək ədəbiyyatı tarixində güclü şairlər zəif şeir yazanları tənqid edərək Nəvai və Füzuli kimi yazmağı məsləhət görür, Əmiri kimi bir çoxları da özlərini Füzuliyə oxşatmağa çalışırdılar.

XVIII yüzilliyin sonu XIX yüzilliyin başlanğıcında yaşayıb-yaradan, şeirləri ilə özbək ədəbiyyatı tarixində görkəmli yer tutan Məxmur 1844-cü ildə vəfat etmişdir. Kiçik yaşlarından, mədrəsədə oxuduğu illərdən Füzuli əsərləri ilə tanış olmuş, onun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmişdir. Tənqidi şeirləri, həcvləri ilə dövrün yaramazlıqlarını, xalqın çətin keçən həyatını, Kokand xanı Alimxanın zülmünü əsərlərində təsvir və tənqid edən Məxmurun gözündən zəif şeir yazan, necə deyərlər, «şeir toxuyan» şairlər də qaçmamışdır:

Nəvai kibi bulmasa xoş əda,
Misali-Füzuli nitqi rəsa,
Səzavar ki, bu növ kəzzabı,
Cahan icrə mətluni əsir eyləmək,
Onu xarici-nəzmü nəsr eyləmək,
Çənan həcv ilən xalqəra qıl ələm
Ki, ta şeir ayıtmağa içsin qəsəm /36, 119/.

Füzuli ənənələrini sonralar Fürqət, Müqimi, Zövqi, Əsiri kimi şairlər də davam etdirmişlər.

«Özbək şairələri» əsərinin müəllifi Toxtasın Calalov Nadirənin oğlu Mədəlixanın şeirlərindən danışarkən onun qəzəlindən

Ayrı düşdüm yenə ol qönçəyi-xəndanimdən
Nola gər dinməsə el naləvü əfqanimdən, –

beytini, eləcə də

Dirilir zar tənim ləli-Bədəxşanindən,
Açılır üqdəi-dil qönçəyi-xəndanindən.
Verərəm istədiyini can isə, yox imkanı,
Padşahim, mənə çıxmaq sənəin fərmanindən, –

misralarını misal gətirərək çox doğru olaraq «onun /Mədəlixanın-C.N./ şeirləri özbək libası geymiş Azər qızına oxşayır» /55,138/ fikrini söyləmişdir. Buna oxşar sözləri Qazi, Üveysi, Nadirə və başqaları ilə bağlı da deyə bilərik. Qazi Füzulinin

Ələ alur gəzicək ol güli-rəna ətəyin,
Vəhm edər kim, tuta bir aşiqi-şeyda ətəyin, –

mətləli qəzəlini şeirinə təzmin etmişdir. Onun Füzuli misraları ilə öz misralarını necə qaynadıb qovuşdurduğunu, özünü necə Füzuliyə yaxınlaşdırdığını görmək üçün bir bənd alaıq.

Kimə dad eyləyin, ol şux ki, bibak oldu,

Mey içib qeyr ilə şadü tərəbnak oldu,
Rəşkdən Qazii-heyretzədə qəmnak oldu,
Güllər açıldı, Füzuli, yaxalar çak oldu,
Gəl turalum meyü məhbub ilə səhra ətəyin.

Qazi yalnız təxmislərində deyil, digər şeirlərində də Füzuliyənə söz və ifadələr çox işlətmişdir. Onun «Döndərib üz qiblədən baxdım qaşın mehrabına», «Sirri-eşqim nola ifşa qılsa ahim aləmə» və b. misraları o sıradandır. Bu sözləri Cami, Nəvai, Füzuli kimi şairlərin ənənələri ilə tərbiyələnməmiş Üveysi və Nadirə şeirləri ilə da bağlı demək olar.

Üveysi böyük ustadları olan Nəvai və Füzuli kimi, şeirlərində insanın daxili aləmini bəzəyən insani məhəbbəti, sədaqət və fədakarlığı tərənnüm edir, haqsızlığı, bu aləmdə vəfa əhli tapılmalığını ürək ağrısı ilə qələmə alır və fəqr əhlinin dərd və kədərinə ortağ olduğunu aşağıdakı qəzəlində bildirirdi.

Möhnətü ələmlərə mübtəla Üveysimən,
Kayda dərd eli bulsa aşına, Üveysimən, -
İstədim bu aləmni, tapmadım vəfa əhli,
Bərçədən yümüb gözni müddəa Üveysimən.
Gecələr fəğanimdən dinmədi kəvakiblər,
Ərz ta səma uzrə macəra Üveysimən /48,76/.

Füzulinin təsirini Üveysinin «Eylər arzu» qəzəlində açıq-aydın görmək olar. Hər iki şairin qəzəli 7 misradır. Üveysi qəzəlindəki

«əsrarın eylər arzu», «şəkkərbarın eylər arzu», «xoşrəftarın eylər arzu», «didarın eylər arzu», «bimarin eylər arzu»... tərkibləri Füzuli qəzəlindəki ifadələrlə səsleşir.

Üveysinin «Olsun», «Bilibdür bildim», «Bənzətdim» və b. rədifli qəzəlləri Füzulinin bu rədifli qəzəllərinin təsiri ilə yaranmışdır. Bu qəzəllər yalnız dil və şəkil baxımından deyil, bədii surətlərin seçilməsi, məzmun və düşüncə baxımından da Üveysi qəzəliyyatının Füzuli şeiri ilə çarpazlaşdığını və qovuşduğunu göstərir.

Üveysi Füzulinin «ləfz», «təmə» rədifli qəzəllərini təxmis etdikdə də böyük şairin yolunu tutmuşdur.

Əvvəla eşqü məhəbbətdən məlamətdür könül,
Axiri hicran, qılinc içrə şahadətdür könül,
Yanmagil canan həyatından, zəlalətdür könül,
Arizuyi-vəsli-canan, canə afətdür könül,
Ya təəllüq candan üz, ya vəsli-canandan təmə /48,80/.

Üveysi şeirlərində olduğu kimi Kamilə, Məknunə, ən çox da Nadirə təxəllüsü ilə özbək və farsca şeirlər yazan Mahlarayım da /1792-1842/ şeirlərində gerçək eşqi, sədaqəti, tərənnüm etmişdir.

Nadirə Əndincan hakimi Rahmanqulubəy ocağında doğulmuş, 16 yaşından Kokanda köçüb orda yaşayıb-yaratmışdır. Atası Rahmanqulubəyin və əri Ömərhan Əmirinin qayğısı ilə yaradıcılıqda irəliləmiş, gözəl şeirlər yazan bir şairə kimi özbək ədəbiyyatı tarixində yer tutmuşdur.

Nadirənin bir sənətkar kimi yetişdiyi illərdə onun həyatında baş verən olaylar şeirlərindəki poetik cizgilərin təsirini gücləndirmişdir. Üveysi və Nadirə böyük tanrıya inanmışlar. Nadirənin həyatı, çalışmaları Füzuli yolunu izləyən Heyran xanımın, Xurşidbanu Natəvanın həyatını bizə xatırladır.

Nadirənin əri öldürüldükdə şairə bu olayla bağlı bir çox şeirlər yazmış və sevimli ərinin ondan ayrı düşməsini niskilli göz yaşları ilə anmışdır. Heyran xanım da adaxlısından ayrıldığı üçün hicran dərini, vüsal həsrətini ürək yanğısı ilə qələmə almışdır. Nadirə ölkəsinin abadlığı, xalqın maariflənməsi üçün çalışmış, «Mahlarayım» adında mədrəsə açmış, binalar tikdirmiş, şeir və ədəbiyyatın yayılması üçün xeyli iş görmüşdür. Xurşidbanu Natəvan da Şuşaya su çəkirmiş, imarətlər tikdirmiş, şeir və ədəbiyyatın yayılmasına çalışmış, «Məclisi-üns»ü yaratmış, onun bütün xərcini boynuna götürmüşdür.

Füzulinin XIX yüzillik ardıcıllarından olan Heyran xanım kimi, Nadirə də yalqızlıqdan göz yaşı axıtmışdır.

Sən qaysi diyar əzmini etdin.

Gəlməz xəbərin bu yerə əsla /29,9/.

Hicr idi eşq içrə mən görqan bəlalardan biri,

Dərd vadisində mən çəkkən cəfalardan biri /29,72/.

Nadirə öz ustadının gələnlərini izləyərək göstərirdi ki, eşq və məhəbbət hər bir şəxsin insanlıq xüsusiyyətləridir. İnsana fərəh və

sevinc gətirən gücdür. Bunsuz nə yazın gözəlliyi, nə gülün, gülüstanın ləzzəti yoxdur:

Nə gül seyr eylə, nə fikri-bahar et,
Cahandan keç, xəyali-vüsali-yar et.

Məhəbbətsiz kişi adəm iməsdür,
Gər adəmsən, məhəbbət ixtiyar et... /29,27/

Füzuli isə belə yazmışdır:

Giriftari-qəmi-eşq olalı azadəyi-dəhrəm,
Qəmi-eşqə məni bundan betər ya rəb, giriftar et /49,94/
Eşqə ta düşdüm Füzuli, çəkmədim dünya qəmin,
Bil ki, qeydi-eşq imiş dami-təəlluqdən nicat /49,93/.

Nadirənin yalnız «Fəraqnamə»sini götürsək əsərin məzmun və surətlərin seçilməsi baxımından Füzulidən necə təsirləndiyini aydın görmək olar. Misralarının çoxu böyük şair Füzulini bizə andırır. O, böyük şairin Leylisinin göz yaşlarını öz gözlərindən axıtmaqdadır. On bəndli «Fəraqnamə»nin hər hansı bir bəndi ustadının ayrı-ayrı qəzəlləri ilə tutuşdurula bilər. Belə ki, Füzulinin

Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım görəndə surət xəyal eylər məni /49,318/ –

beyti ilə başlanan qəzəli ilə «Fəraqnəmə»nin ikinci bəndi arasında bağlılıq böyükdür.

Səbr qılsam eşq dərdi biqərar eylər məni,
Kəsbi-huş etsəm cünun biixtiyar eylər məni,
Dəmbədəm fəryadım eldən şərmisar eylər məni,
Hicr dağı dərdiməndü dilfıkar eylər məni... /29,90/.

Burada hətta «məni» sözü özbəklərin dediyi kimi, «mənqi» deyil, Füzulidə olduğu kimidir. Bu sözləri o biri bəndlərlə bağlı da demək olar. «Aşüftəhal», «bəzmi-vüsal», «bühuşü lal», «qəddim qıldı dal», «zar eylər məni», «məcnun şüar eylər məni», «düçar eylər məni» və b. söz və deyimlər Füzuli qəzəllərində olduğu kimidir.

Nadirə şeirlərində Nəvai və Füzuli gələnlərindən ayrılmazlığını göstərməkdədir. Onun sevgi şeirlərində vəfalı yar həsrəti yalnız öz şəxsi istək-arzusu deyildir, insanların istək-arzusu, azadlıq həsrəti, insanlar arasında vəfa, sədaqət, xeyirxahlıq istəyinin ifadəsi idi.

Füzulinin yuxarıda göstərilən «Eylər məni» rədifli qəzəli bir çox özbək şairlərinin dilindən düşməmiş, ona saysız bənzətmələr, təxmislər yazılmışlar. Belə şairlərdən biri də türk və fars ədəbiyyatının görkəmlilərindən olan, XIX yüzilliyin ədəbiyyat tarixində öz zəngin yaradıcılığı ilə ayrıca yer tutan xarəzmli şair Məhəmməd Rza Ərniyazbəy oğlu Agahidir /1809-1874/. Agahinin ictimai, əxlaqi və sevgi mövzusunda yazdığı şeirlərində şairin düşüncəsi, iç aləmi, çağına və çevrəsinə bağlılıqları, haqsızlıqlara qarşı durması öz ifadəsini tapmışdır.

Agahi Azərbaycan ədəbiyyatını dərindən bilən şairlərdən idi. Onun etdiyi tərcümələr içərisində Nizaminin «Həft peykər»i də vardır. Əsər Özbəkistan EA Şərqsünaslıq institutunda saxlanılır. Beləliklə, «Həft peykər» şairin öz vətənindən daha əvvəl Özbəkistanda tərcümə edilmişdir.

Agahi məhəbbəti, onun həyəcanlarını, sarsıntılarını, eləcə də insanpərvərliyi insanın mənəvi qüvvəsi kimi tərənnüm etmişdir. Onun «Ayrıldım», «Gənc», «Sübh» və b. rədifli qəzəlləri ilə Füzulinin «Ayrılmışam» müxəmməsi və «Keç», «Sübh» rədifli qəzəllərinin tutuşdurulması göstərir ki, Agahi də Füzuli yaradıcılığından, yaratdığı və işlətdiyi bədii ifadə vasitələrindən öyrənmişdir.

Füzuli:

Payibənd oldum səri-zəlfı-pərişanın görüb,
Nitqdən düşdüm ləbi-ləli-dürəfşanın görüb /49,85/.

Agahi:

Canım urtandı sənın odluq cəmalını görüb,
Könlüm icrə düşdi od ruxsarı-alını görüb /6,15/.

Bu bir daha göstərir ki, Agahi Füzuli qəzəllərinə yaraşan gözəl şeirlər yazmışdır. Agahidə də Füzuli şeirində olduğu kimi, məşuqə

yeri gəldikdə etinasızdır, aşıqə zülm edir. Ancaq sevgilisinin zülmü aşıqə xoşdur. Məsələn, Füzulinin

Ey Füzuli, xubrulardan təğafüldür yaman,
Gər cəfa həm gəlsə onlardan, bir ehsandır sana /49,58/

beytində verilən fikri Agahi belə verir:

Ya rəb, qılıban qəminqni məhbub mana,
Dərdinqni tünü gün eylə məhbub mana /6,95/.

Bütün bu deyilənlər – hər iki şairin yaradıcılığı arasında olan oxşarlıqlar qəzəl janrının daşımali olduğu mövzulardan irəli gəlmişdir. Bununla belə, Agahi də Füzuli kimi şeirin qəzəl növünün şəkli və məzmunundan barınaraq, onu yaradıcılığının çağ və çevrəsi ilə bağlamış, insanların kədər və sevincini öz kədəri və sevinci kimi yazıya gətirmişdir.

Agahi yaşadığı illərdə ədəbi məclislərdə bədii ötürmə üçün təxmis yazmaq oxşatma yazmaqdan daha çox yayılıb irəliləmişdi. Çağdaş şairlər bir-birinin və keçmiş şairlərin qəzəllərinə ötürmə üçün müxəmməslər bağlayırdılar. Türkünstanda-Özbəkistanda geniş yayılmış müxəmməslər topluları şeirin bu şəklinin XVIII-XIX yüzilliklərdə bir daha irəlilədiyini göstərir.

Agahi də şeirin bu növündə dəyərli əsərlər yaratmışdır. Onun öz müxəmməslərindən əlavə Sədi, Kamal, Şahi, Nəvai, Füzuli, Munis, Əmiri və başqalarının qəzəllərinə yazdığı təxmisləri də

vardır. Agahi ən çox Nəvai qəzəllərini təxmis etmişdir. Yazdığı təxmislərin hamısının yüksək səviyyədə olduğunu söyləmək çətindir. Bununla belə, şairin örnək götürdüyü şeirə çox qayğı ilə yanaşdığı, öz fikir və düşüncəsini qəzəl müəllifinin fikri ilə, qəzəlin hər beytində verilən məzmun və şəkil ilə yaxşı əlaqələndirə bildiyi aşkardır. Bu sözü Füzuli qəzəlləri ilə də bağlı demək olar. Misal üçün:

Çak erür mən xəstəyə nazı xədəngindən cigər,
Sünbülün sevdasında divanə könlüm növhəgər,
İmdi rəhm eyləb mənə, ey sərvqəddü simbər,
Tiri-qəmzən atma kim, bağrım dələr, qanım tökər,
İqdi-zülfün açma kim, aşüftə hal eylər məni /6,83/.

Füzulinin «gözüm, canım, əfəndim, sevdigim, dövlətli sultanım» /49,367/ və Agahinin «nigarım, mehribanım, mərhəmət təxtində sultanım» /6,70/ misraları ilə bitən mürəbbelərinin məzmun, şəkli və ifadə tərzini də bu şairlərin yaradıcılıq bağlılıqlarının çox dərin olduğunu göstərir.

Xarəzm əhalisinin, Xarəzm şairlərinin Füzuli əsərlərini tərcüməçiyə ehtiyac olmadan oxuya bilməsi, duyması onların Füzuli ilə yaradıcılıq bağlılığını daha da gücləndirmiş, əsərlərində Füzuli dilinin cizgilərini artırmışdır. Bu baxımdan Məhəmmədniyaz Kamilin /1825-1899/, Əhmədcan Əli Məhərrəm oğlu Təbibinin /vəfatı 1910/ şeirləri maraqlıdır.

Xalq arasında Mətniyaz /Məhəmmədniyaz/ kimi tanınan, Kamil təxəllüsü ilə şeirlər yazan şair ilk təhsilini Xarəzmin paytaxtı Xivədə, mədrəsədə almışdır. O, bəstəkar, musiqişünas, dilmanç, xəttat kimi də tanınmışdır. Bacarığı, sənətinin gücü ilə dövlət xadimi, xanlıqda divanbəyi çininədək yüksəlmişdir. İlk dəfə /1856/-ci ildə Səid Məhəmməd Rəhim xanın sarayına xəttat kimi çağrılmışsa da, 1865-ci ildə II Məhəmməd Rəhim xanın /Mədrəhim II/ hakimiyyəti illərində katiblərə başçılıq etmək üçün mirzəbaşı vəzifəsinə təyin edilmişdir. II Mədrəhim xan özü də şeir və sənəti sevdiyi və «Füruz» təxəllüsü ilə şeirlər yazdığına görə saraya şairləri toplayırdı.

Füruz Rəhimin şeirində də Füzuli təsiri az yer almamışdır. Rəhim də gözəlliyi vəsf edir, sevgilinin ay camalını təbiət gözəlliklərindən üstün tutur, ayrılıq dərđini, yarın zülmünü ürək yanğısı ilə yazıya alır. Onun «Ləbin», «Arizin», «Qaşın», «Yad etməz», «Oxşardır» və b. rədifli qəzəlləri bu baxımdan maraqlıdır.

Üzarı gülüzarımın məhi-tabana oxşardır,
Təbəssüm çağı ləli qönçəyi-xəndanə oxşardır /38,9/.

Füzuli isə gözəlin ağzını qönçəyi-xədana oxşatmır, onun qönçəyi-xəndan olduğunu deyir:

Nitqim tutulur qönçəyi-xəndanını görgəc;
Naziklik ilə qönçəyi-xədanı edən yad,
Etməzmi həya ləli-dürəfşanını görgəc /49,99/

Rəhim qəzəlləri Füzuli qəzəlləri səviyyəsində deyildir. Bununla belə, yaradıcılığının Füzuli ilə bağlılığını öyrənmək üçün maraqlıdır.

Kamil ilk yaradıcılığını qəzəl yazmaqla başlamışdır. O, Nəvai, Füzuli, Agahi şeirlərindən təsirlənirdi. Hələ mədrəsədə oxuduğu illərdən Məhəmməd Füzulinin şeirlərini sevən Kamil Füzuli qəzəl və müəbbeləri təsirində şeirlər yazmışdır. Füzuli «Leyli və Məcnun»unda «Pərişan halın oldum, sormadın hali-pərişanim» deyirdisə, Kamil «Ötüb ayü illər, sormadın hali-pərişanim» deyir. Belə oxşarlıq Kamil əsərlərində çoxdur. Onun şeirlərində Füzuli şeirinin bədii cizgiləri bol-bol işlənir.

Məhəmmədniyaz Kamilin «Qara», «Peyda», «Mana», «Bu gecə», «Şəm» rədifli və b. qəzəllərində də Füzuli təsiri gözə dəyir. O, «Bu gecə» rədifi ilə bir neçə qəzəl yazmışdır. Füzuli isə bu rədifdə bir qəzəl yazmışdır.

Kamil:

Rəhm edib hicridə halıma nigarım bu gecə,
Məclisinə eylədi təklif yarım bu gecə /24,35a/,

Başqa qəzəlində isə

Şükriallah eyrulub kamınca dövran bu gecə,
Nagahan buldu müəssər vəsli-canan bu gecə.
Heyrət etdim zülfi-şəbrəng icrə rüxsarın görüb,

Görməmiş heç kimsə xurşidi-dirəxşan bu gecə /24,40a/.

Füzuli:

Yenə ol mah mənim aldı qərarım bu gecə,
Çıxacaqdır fələyə naleyi-zarım bu gecə,
Şəmveş məhrəmi-bəzm eylədi ol mah məni,
Yanacaqdır yenə eşq oduna varım bu gecə /49,293/.

Bir çox şairlər kimi Kamil də Füzuli əsərlərinin üzünü mədrəsədə və xanlıqda xəttat işlərkən Rəhim xan kitabxanası üçün köçürmüşdür. Kamilin oxuduğu Xivə mədrəsəsində, Kokond, Səmərqənd, Buxara və başqa şəhərlərin mədrəsələrində hüsrxətt təliminə daha geniş yer verilirdi.

Kamilin oğlu Məhəmməd Rəsul da şair olmuş və atasının tutduğu yolu, Füzuli yaradıcılığı yolunu izləmişdir.

Xarəzm şairlərinin yaradıcılığında xəttatlığı öyrədən bir fənn olmuşdur. Bu, Füzuli ədəbi məktəbini izləyən Xarəzmli şair Əhmədcan Əli Məhərrəm oğlunun yaradıcılığında da özünü göstərmişdir. Əhmədcan Təbibî türk və fars ədəbiyyatının ən gözəl uğurları ilə yetişmiş, Xaqani, Nizami, Sədi, Hafiz, Şahi, Cami, Nəvai, Füzuli kimi şairlərin, eləcə də çağdaşlarının şeirlərindən barınaraq iki dildə dəyərli əsərlər yaratmışdır. Çağdaşlarından ən çox Agahi şeirlərini sevmiş, Məhəmməd Hadi Şirvani ilə yaradıcılıq bağlılıqları olmuş, Hədinin qəzəllərdən birini də təxmis etmişdir:

Ta ki, çəkərəm firqətəra rəncü inani,
Göyyə yetirüb hər nəfəs əfqanü nəvani,
İmdi dilərəm kim, xoş edim dil ilə cani,
Saqi ələ al cani-səfabəxşi-rəvani.
Lütfi eylə dəmadəm bizə ol ruhi-rəvani. /46,143b/

Təbibinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan, şairin öz əli ilə köçürdüyü «Külliyat»ını araşdırarkən məlum oldu ki, o, Füzuli əsərlərinin dərinlikləri ilə tanış olan, onun yaradıcılığını mükəmməl bilən şair olmuşdur. Onun da mədrəsədə Füzuli əsərlərini oxuması, xəttatlıq və tərcümə ilə məşğul olması, nəzirə və təxmis yazması sənətinin irəliləyişinə yol açmışdır. Təbib Füzulinin «Həft cam» əsərini özbəkçəyə çevirmiş, özü də «Saqinamə» yazmışdır.

Təbib şeiirlərində də Füzuli təsiri ara-sıra Nəvai təsiri ilə çarpazlaşmışdır. Bunu onun «Hənuz», «Sədqəsi» rədifli qəzəllərində aydın görmək olar.

Şairin «Mana», «Peyda», «Bu gecə» və başqa rədifli qəzəlləri məzmun və şəkil etibarilə Füzuli şeiri ilə yaxından səslənir.

Füzuli:

Şəmveş məhrəmi-bəzm eylədi ol mah məni,
Yanacaqdır yenə eşq oduna varım bu gecə /49,293/

deyirsə, Təbibidə bu fikir belə ifadə edilmişdir:
Rövşən etdi firqət içrə tirə bulğan gözlərim,
Arizini yaxıban xurşidi-rəxşan bu gecə /46,60a/.

Təbib Füzulinin «Həft cam»ını tərcümə etməsi, onun qəzəllərinə cavab yazması ilə yanaşı, qəzəllərinə müxəmməslər də bağlamışdır. Bizə Təbibinin Füzuli qəzəlinə yazdığı üç təxmisi bəllidir. Bu təxmislərdə də Təbib ustadının sənətinə qayğı ilə yanaşmış, yalnız rədif baxımından deyil, fikir, məzmun baxımından da bir çox yeniliklər yaratmışdır. O, Füzulinin

Ey xoş ol məst ki, bilməz qəmi-aləm nə imiş,
Nə çəkər aləm üçün qəm, nə bilir qəm nə imiş /49, 176/

beyti ilə başlanan qəzəlini təxmisi etmişdir:

Rind mənəm anlamaz ənduh ilə matəm nə imiş,
Bulmaq əsbabi-qəmü dərd ilə həmdəm nə imiş,
İcibən badə dibən səltənəti-Cəm nə imiş,
Ey xoş ol məst ki, bilməz qəmi-aləm nə imiş,
Nə çəkər aləm üçün qəm, nə bilir qəm nə imiş.

Təbib Füzulinin

Oylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir,
Mən kiməm, saqi olan kimdir, meyü səhba nədir

beyti ilə başlanan qəzəlinə də təxmis yazmışdır. XVIII-XIX yüzilliklərdə Füzuli ənənələrini izləyən şairlərin çoxu bu qəzəli təxmis etmişlər. Görünür şairlər bu qəzəli müsabiqə üçün örnək götürmüşlər.

XVIII yüzillikdə və XIX yüzilliyin birinci yarısında Füzuli yolunu izləyən özbək şairlərindən biri də Külfətidir. Onun «Olmasın», «Kaş ki», «Sədqəsi», «Etmə dəxi», «Qalmadı» rədifli qəzəllərinin araşdırılması Külfətinin Füzuli yolunu izləməsinə aydın göstərir. Külfətidən qabaq gələn şairlərin bir çoxlarının şeirlərində olduğu kimi, Külfətinin də şeirlərində Nəvai və Füzuli təsiri birləşmişdir:

Füzulinin

Canımın cismilə zövqi-ittisalı qalmadı,
Ah kim, sənsiz dirilmək ehtimalı qalmadı /49,322/

misraları Külfətin

Qəm yükün çekməkkə, ey gərdun, macalı qalmadı,
Bir nəfəs səbr eyləməkkə ehtimalı qalmadı /19,267/

misraları ilə səsleşir.

Külfəti şeirlərində də dost bəpərvadır, aşiqin könlü qəmli, gözü nəmlidir, bağı çak, bədəni lağərdir, çərx qafil, cəllad və qatildir, dövrü zəman zəhri-hələhildir.

Külfətinin nəzirələrində olduğu kimi, başqa şeirlərində də Nəvai və Füzuli ənənələri davam etdirilmişdir.

Özbək ədəbiyyatında nəzirə yazmaq, qəzəlləri təxmis və tərbi etmək şairlərin öz üzərlərində çalışmalarına yol açan bir hal idi və bu da özbək ədəbiyyatı tarixinin irəliləyişinə güclü təkan vermişdi.

Müqimi, Fürqət, Kamil, Zövqi kimi şairlər özbək demokratik ədəbiyyatının nümayəndələri idilər. Bu şairlər bir tərəfdən tənqidi, satirik əsərlər yazır, dövrün haqsızlıqlarını təsvir və ifşa edirdilərsə, bununla yanaşı əski ədəbi-bədii ənənələri də davam etdirirdilər. Bu baxımdan Özbək demokratik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Əmin-xoca Müqiminin /1850-1903/ yaradıcılığında dövrün haqsızlıqlarını tənqid edən və əski ənənələr əsasında yazılmış şeirlər bir-birini tamamlayır.

Şairin həyatı, fəaliyyəti, yaradıcılığı haqqında özbək alimləri tərəfindən çox yazılmış, əsərləri dönə-dönə çap edilmişdir. Müqimi kiçik yaşlarından atası Mirzəxocanın uzağgörənliyi və yardımı ilə türk, fars və ərəb dillərini dərinlən öyrənmiş, Şərqi ədəbiyyatının görkəmli sənətkarlarının əsərləri ilə tanış olmuşdur. Onun həyatı ilə bağlı qaynaqlardan və öz əsərlərindən aydınlaşmışdır ki, Müqimi ilk öncə yaşadığı məhəllədəki kiçik mədrəsədə-Molla Əbdülxəlil mədrəsəsində, sonra Kokandda «Hakim ayim», daha sonra isə «Meytər ayim» /37,100/ mədrəsələrində oxumuşdur. Yüksək mədrəsə təhsili ilə yanaşı, Müqimi öz üzərində çox işləyən şairlərdən olmuşdur. Ən çox sevdiyi şair Nəvai və Füzuli idi. Elə ona görə də Müqimindən yazan araşdırıcılar onun Füzuliyə olan sevgi və marağını ayrıca göstərmişlər. Müqimi həyat-yaradıcılığını

dərindən öyrənən Sabir Abdulla da «Müqimi» adlı romanında bu məsələləri ayrıca qeyd etmişdir /42,93/.

Romanın müxtəlif yerlərində Müqiminin şair dostları ilə olduğu bütün şadlıq yığıncaqlarında, iştirak etdiyi şeir məclislərində şairlər, xanəndələr Nəvai və Füzuli qəzəllərindən oxuyur /42,94;167,175 və s./.

Hətta Kokandda bazar günü çörək satanlar yanında belə Dədəcan adlı şair gözü yumulu halda Hafiz Şirvazi, Mirzə Bidil və Füzuli şeirlərindən əzbər oxuyaraq sədəqə yığır /42,283/.

Müqiminin Orta Asiyanın bir sıra şəhər, kənd aullarına səyahəti, xalqın həyatı ilə yaxın tanışlığı, Kokand yerli məhkəməsində, Sırdarya sahilindəki bərədə işləməsi... şairin həyatla bağlılığını artırmışdır. Onun gerçək olaylarla üz-üzə gəlməsi, qazandığı həyat təcrübələri, dərin biliyi qələminin gücü ilə qaynayıb-qarışmış, əsərlərinə dərin məzmun gətirmiş, şairin özünü həyatla daha dərindən qovuşdurmuşdur.

Füzuli əsərlərini hələ kiçik yaşlarından əzbərləyən Müqiminin gözəl xəttat olması, bu sənətə kiçik yaşlarından maraq göstərməsi sözsüz ki, Füzuli əsərlərinin dərinlikləri ilə tanış olmasına bir daha təkan vermişdir. O, Füzuli əsərlərini də köçürmüşdür. Əski bədii yaradıcılıq ənənələrini izləməklə bu ənənələrə çağdaşlıq donu geydirmiş və xalqının sevimli şairi kimi ad-san qazanmışdır. Onun müxəmməsləri bu baxımdan çox maraqlıdır.

Müqimi də Füzuli qəzəllərini təxmis etmişdir. Şair təxmislərinin birində yazırdı:

Dərdü ənduh ilə könlüm güzgüsü zəngardur,
Sinələr tiri-cəfadan xəstə, həm əfkardur,
Taleim şum, yar bimehrü fələk qəddardur,
Dərdimi aləmdə pünhan tutduğum naçardur,
Uğrasaydım bir təbibə aşikar etməzmidim? /27,303/

O, Füzulinin «Sana», «Eylər arizu», «Verməz» rədifli qəzəllərinə yazdığı təxmislərində də qəzəllərin beytlərinə artırdığı misralarını beytin mənası, məzmunu ilə ayrılmaz bir ölçüdə bağlamışdır. Şeirinin dil oxşarlığına, bədii həmahəngliyinə də diqqət vermişdir. Müqimi bacarığı nəticəsində bu təxmislərdə ahəngdarlıq əldə etmişdir.

Füzuli:

Naməvü qasid pəyam ilə xoş olmaz xatirim,
Öz ləbindən ləhcəi-güftarın eylər arizu

fikrini söyləyib deyirdisə, Müqimi

Dilbərə, oynab xəyalınla xoş olmaz xatirim;
Ya ki, məstanə xüram ilə xoş olmaz xatirim, –
deyirdi.

Füzuli ənənələri özbək demokratik ədəbiyyatının Zakircan Fürqət, Əvəz Ötər oğlu, Ənbər Atan kimi nümayəndələrinin də zövqünə, ruhuna uyğun, yaxın olmuş və onlar əsərlərində öz dünyagörüşlərini əks etdirmək üçün onlardan bərinmişlər.

Dövrünə görə mükəmməl təhsil alan, ərəb, fars və rus dillərini bilən Zakircan Fırqət /1859-1909/ rəvəntəb, yüksək dərəcədə hazırlıqlı şair və xəttat idi. O, altı yaşından Kokandda, məhəllərindəki «Məhəmməd Alim» mədrəsəsində oxumuş, az sonra ədəbiyyata marağı daha da artmış, tək başına üzərində işləməyə başlamışdır.

Özbək ədəbiyyatı tarixində «Fırqət» təxəllüsü ilə yazan Zakircanın «Fırqətnamə» adlı əsərində deyildiyinə görə onun hələ səkkiz yaşında ikən Əttarın «Məntiqüt-teyr» kimi fəlsəfi əsərlə, doqquz yaşında Nəvainin divanlarıyla, Füzuli şeirilə, on yaşında Nəsimi əsərləri ilə tanışlığı aydınlaşır /37,181/.

Yaxın və Orta Şərç xalqları ədəbiyyatının Lütfi, Nəvai, Babür, Füzuli, Məşrəb kimi şairlərinin əsərləri, eləcə də Asiyanın böyük şəhərləri - Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Misir, Hindistan və b. yerlər ilə tanışlığı Fırqətin dünyagörüşünü, həyat sınaqlarını artırmışdır. Şair rus xalqından da görüb götürmüşdür. Bununla belə, Füzuli qəzəllərinin məzmunu kiçik yaşlarından incə qəlbi Zakircanın qəlbini ovlamışdır. O, Füzuli təsiri ilə yazdığı əsərlərində, qəzəllərinə bağladığı müxəmməslərində Füzuli ilə həmfikir olduğunu, ondan mənəvi qida aldığını göstərir. Onun Müqimi ilə birlikdə Fərqanə vadisindəki yüksək fikirli qələm əhlinin qatıldığı ədəbi məclisin təşkilatçılarından və iştirakçılarından olması /37,191/, demokratik şeirin və əski ədəbi-bədii ənənələrin davamçısı olmasına imkan yaratmışdır. Bu məclisdə də Nəvai və Füzuli yaradıcılığı dərinədən öyrənilmişdir. Beləliklə, Fırqətin Füzuli əsərlərinə sevgisi, onlardan barınması ötəri deyil, ardıcıl olmuşdur.

Füzuli əsərlərinin fikir və məzmun baxımından Fürqət ruhuna, mənəviyyatına yaxın olması, Füzulinin işlətdiyi ifadələrin, misraların Fürqət şeirinə keçməsinə yol açmışdır.

Sürmədən gözlər qara, qollar hənadan lalərəng,
Qəzadan üzlərdə, tabü üsmadan qaşlar tərəng.

Sevgilinin gül camalı Füzuliyənə, gözəl cizgilərlə verilmiş bu qəzəlin birinci misrası Fürqətin şüuruna, qəlbinə yazılmış Füzuli şeiri nümunəsidir ki, özü duymadan qəzəlinə axmışdır. Elə birinci beytdən bəlli olur ki, burada özbək gözəli, onun milli cizgiləri təsvir olunmuşdur. Şairin sevgi şeirləri ilə Füzuli əsərləri ayrılmaz bir birlikdə səsləşir. Onun Füzulinin «Sədqəsi» rədifli qəzəlinə yazdığı təxmisində deyilir:

Can əra şəkli-əlif, rəna nihalın sədqəsi,
Nitqimin mənası, ol şəkkər məqalın sədqəsi,
Yüz könül bir könlümə keçmiş xəyalın sədqəsi,
Göz qərası əşki-gülgünimdə xalın sədqəsi,
Əşki-gülgünim güli-ruxsari-alın sədqəsi /51/.

Fürqət, Füzulinin humanizm, insanpərvərliyə çağıran qəzəllərini çox sevmiş, onlara üz tutmuş, dövr və zəmanəsinə uyğun gələn şeirlər, əsərlər yazmışdır. Dövr və zəmanəsinin haqsızlığını ürək ağrısı ilə qələmə alan şair xalqın kədərinə Füzuli kimi ortaqlanmışdır. Fürqət özbək ədəbiyyatı tarixində istedadlı şair kimi

tanınmış, şeirlərində əski ədəbi-bədii gələnəkləri, Füzuli ənənələrini izləmişdir. Bu bağlılıqlar Əvəz Ötər oğlunun /1884-1919/ yaradıcılığında da aydın duyulur. Onun Füzulinin «Yazmışlar» rədifli qəzəlinə bağladığı müxəmməsi şairin fikir və düşüncəsi ilə ortaqlaşmasını aydın göstərir:

Bulubdur naləü zarü əsirin məcməi-adəm,
Rüxun nəzzarə qılğac səbr ilə hüşi bulub bərhəm,
Edər ərmanü həsrətin yükü qəddini ya tək xəm,
Həvəsi-xakpayın şərhini təhqiç edib hərdəm,
Qubar ilə bəyazi-didəyi xünbarə yazmışlar /9,301/.

Özbək şairləri Füzulini o qədər oxumuşlar ki, nəticədə, Füzulini oxuya-oxuya Azərbaycan dilini də mənimsəmişlər. Elə XVIII yüzilliyin sonu, XIX yüzilliyin birinci yarısında yaşamış «Külfət» və «Külfəti» imzaları ilə şeirlər yazmış şair Külfətin şeirləri buna yaxşı misaldır. Əlbəttə, bütün lirik şeirlərdə olduğu kimi Külfət şeirlərində də fars, ərəb mənşəli sözlər vardır. Füzuli dilinin təsiri məsələlərinə gəldikdə isə, Külfətin «Dəxi» rədifli şeiri deyilənlərə tutarlı qaynaqdır. Altı beytlik həmin şeirin aşağıda göstərilən mətə və məqtəsinə nəzər yetirmək yerinə düşər.

Mətlə:

Bizdən ol ariz, ey şux, nihan etmə dəxi,
Gözü könlünü bü həsrət bilə qan etmə dəxi.

Məqtə:

Nalədən tapmadı heç kimsə murad, ey Külfət,
Çərxi-bidadida çox ahü fəğan etmə dəxi /19,268/

Füzuli şeiri indi də özbək şairlərinin dilindən düşmür. Bütün dövrlərdə olduğu kimi söz sənətkarlarının ilham mənbəyidir. Əsərlərinə Füzuli şeirlərindən təzmin etməyən şair az tapılar. Alim-şair Sayır Erkin, şair Erkin Vahidov və başqalarının Füzuli qəzəllərinə bağladıkları müxəmməslər deyilənlərə misal ola bilər.

Füzuli qəzəlinə yazdığı təxmisdən əlavə, Erkin Vahidovun 1968-ci ildə «Füzuli heykəli qarşısında» adlı bir şeirində də /9b,94-96/ Füzulinin dörd qəzəlinə hərəsindən iki beyt olmaqla şeirinə təzmin etmişdir. Azərbaycan şairinin

Əql yar olsaydı tərki-eşqi-yar etməzmidim?
İxtiyar olsaydı rahat ixtiyar etməzmidim?

mətləli səkkiz beytlik qəzəlinin beş beytinə /1,4,5,6,8-ci beytlərə/ özbəkçə müxəmməs bağlamış və təxmisdə Füzuliyə layiq misralar seçməyə səy etmişdir.

Əzdi hicranü məlamət, cövrü kahiş könlümü,
Avləməz dünya işika zərrə xahiş könlümü,
Nə qılay, Ərkin, iki od içra qalmış könlümü,

Ey Füzuli, daği-hicran ilə yanmış könlümü,
Lalələr açsaydı seyri-laləzar etməzmidim? /9b,337/

Beləliklə, özbək-türk ədəbiyyatı tarixinin az səhifəsi tapılar ki, orada böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin irsinə münasibət və qayğı bildirilməsin. Alimlər də Füzuli ənənələrinin özbək şairlərinin yaradıcılığında hakim olduğunu geniş ölçüdə öyrənib üzə çıxarmışlar. Elə ona görə də Özbəkistanın ali məktəblərin filoloji fakültəsi üçün yazılan dərsliklərdə özbək ədəbiyyatında Füzuli ənənələri tədris edilməkdədir.

QAYNAQLAR

1. Abdullayev V.A. Füzuli və özbək ədəbiyyatı. ADU-nun «Elmi əsərləri», Bakı, 1956, № 2.
2. Abdullayev V.A. Füzuli və özbək ədəbiyyatı /özbəkçə/, Daşkənd Dövlət Universitetinin «Elmi əsərləri», 258-ci buraxılış, 1964.
3. Abdullayev V.A. Özbək ədəbiyyatı tarixi /özbəkçə/, ikinci kitab. Daşkənd, 1964.

4. Abdullayev V.A. Vəlixocayev B.N. «Məcalisün-nəfais» tipindəki bir təzkirə haqqında /özbəkçə/, «Özbək dili və ədəbiyyatı», 1965.
5. Aybəy Musa Daşməhəmməd oğlu. Mükəmməl əsərlər toplamı /özbəkçə/, XX tomda, tom XIV, Daşkənd, 1979.
6. Ağahi şeiriyyatından /özbəkçə/, Daşkənd, 1983.
7. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli, Bakı, 1958.
8. Bəyaz, əlyazması /özbəkçə, farsca/, Özbəkistan EA Şərşünaslıq İnstitutu, № 1198.
9. Bəyaz, əlyazması /özbəkçə, farsca/ Özbəkistan EA Həmid Süleyman adına Əlyazmalar İnstitutu, № 24496.
- 9a Qasımzadə Fuad. «Qəm karvanı» yaxud Zülmətdə nur /Füzulinin dünya görüşü/, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
- 9b Vahidov Erkin. Məhəbbət /şeyrlər, özbəkçə/, Daşkənd, Q.Qulam adına Ədəbiyyat və sənət nəşriyyatı, 1976.
10. Qədirova M. XIX əsr özbək şairələri icadında insan və xalq təqdiri /özbəkçə/ Daşkənd, Fan, 1977.
11. Qəyyumov Ə. Təzkireyi-Qəyyumi /özbəkçə/, 3 cild-də, Daşkənd, 1998.
12. Qəyyumov Ə. Kokand ədəbi mühiti /özbəkçə/, Daşkənd 1971.
13. Quliyev Ə. İki xalqın oğlu, Bakı, «Elm» qəzeti, 23 iyul 1988.
14. Quluzadə M. Füzuli və özbək ədəbiyyatı, Azərb. EA «Xəbərləri», 1963, №4.

15. Quluzadə M. Füzuli lirikası, Bakı, 1965.
16. Qılman İlkin. Məşum 37-ci ilin acı xatirələri, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 17 iyun 1988.
17. Divani-Füzuli, «Leyli və Məcnun», Daşkənd, 1894.
18. Əmiri. Divan /özbəkçə/ Daşkənd, Fan, 1972.
19. Külfət. Divan /özbəkçə/, Daşkənd, Fan, 1985.
20. Maxammadxodjaev X. Füzuli i uzbekskaya literatura, N.D.A. Taşkent, 1972.
21. Maxammadxodjaev X. «Banqu Bada» Füzuli i «Çay va Kuknar» anonimnoqo avtora iz Andindjana, sm. Proqramma otçetnoy konferensii professorsko-prepodavatelskoqo sostava universiteta po itoqam nauçno issledovatel'skix rabot za 1971, Taşkent, 1972.
22. Məhəmmədxocayev H. Füzulinin «Həft cam» əsəri özbək dilində, Daşkənd, Döv. Universitetinin «Elmi əsərləri», 258-ci buraxılış, 1964.
23. Məhəmmədxocayev H. Füzuli və Fürqət, «Özbək dili və ədəbiyyatı», Daşkənd, 1971, № 5.
24. Məhəmmədniyaz Kamil. Divan, əlyazması, Rusiya EA Şərqsünaslıq İnstitutunun Leninqrاد bölməsi, V-1890.
25. Məşrəb. Divan, əlyazması /özbək və farsca/, Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutu, № 170.
26. Məşrəb. Divan, əlyazması /özbək və farsca/, Sankt-Peterburq, Saltikov-Şedrin adına Dövlət kütləvi kitabxanası, TNS – 25.

27. Müqimi. Asarlar toplami /özbəkçə/, Lirika, Daşkənd, 1960.
28. Müzəyyənə Ələviyyə. Özbək xalq qoşuqları /özbəkçə/, Daşkənd, 1959.
29. Nadirə şeiriyyatından /özbəkçə/, Daşkənd, 1979.
30. Narzullayeva S.N. Tema «Leyli i Medjnun» v istorii literaturı narodov Sovetskoqo Vostoka. D.D.A., Bakı, 1980.
31. Nəvainin və Füzulinin bir cildə tutulmuş divanları, əlyazması, /özbəkçə, azərbaycan/, Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutu, № 3465.
32. Nəvai və Füzulinin bir cildə tutulmuş divanları, əlyazması /özbəkçə, azərb-ca/, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, M-274.
33. Nişati. Hüsn və Dil /özbəkçə/, Daşkənd, 1967.
34. Özbək ədəbiyyatı tarixi /özbəkçə/, c. I, Daşkənd, 1978.
35. Özbək ədəbiyyatı tarixi /özbəkçə/, c. III, Daşkənd, 1978.
36. Özbək ədəbiyyatı tarixi /özbəkçə/, c. IV, Daşkənd, 1978.
37. Özbək ədəbiyyatı tarixi /özbəkçə/, c. IV, Daşkənd, 1980.
38. Rahim. Divan, əlyazması, Saltıkov-Şedrin adına Sankt-Peterburq kütləvi kitabxanası, TNS-86.
- 38a. Raqim. Divan, əlyazması Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutu № 922.

39. Rövnəq. Divan, əlyazması /özbəkçə/, Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutu, № 922.
40. Rübailər bəyazı, əlyazması /Azərb. farsca, özbəkçə/ Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutu № 4375.
41. Rübailər bəyazı, tərtib edəni Əda Əhrari, əlyazması /Azərb.,farsca, özbəkçə/, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, S-384.
42. Sabir Abdulla. Müqimi /roman/, Taşkənt, İz-vo literaturı i iskusstva im. Qafur Quləma, 1988.
43. Salman Mümtaz, Füzuli gecəsi münasibəti ilə, «Kommunist» qəz., 26 may, 1925.
44. Seyğəli. Bəhrəm və Güləndam, əlyazması, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, B-5404 /27105/.
45. Seyğəli. Şeirələr, əlyazması, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, B-150 /3878/.
46. Təbib İhməd. Külliyyat, avtoqraf /özbəkçə/, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, S-764.
47. Türdi. Şeirələr /özbəkçə/, nəşrə hazırlayan: Hayitmetov Ə., Daşkənd, 1971.
48. Üveysi şeiriyyatından /özbəkçə/, tərtibçisi: Məhbubə Qədirova, Daşkənd, 1980.
49. Füzuli. Əsərləri, c. I, Bakı, Azərb. EA Nəşriyyatı, 1958.
50. Füzuli. Əsərləri, c. III, Bakı, Azərb. EA Nəşriyyatı, 1958.
51. Fürqət. Seçilmiş əsərlər /özbəkçə/, Daşkənd, 1975.

52. Xüqəndli şair Zakircan Fırqətin əhvalatları. Əsərləri, tom 2. Daşkənd, 1959.
53. Həmidova Mövcudə. Şair Külfət. Bax: Külfət. Divan /özbəkçə/, Daşkənd, Fan, 1985.
54. «Çay və Küknar», əlyazması /özbəkçə/, Özbəkistan EA Şərqşünaslıq İnstitutu, 6117/IV.
55. Calalov Toxtasın. Özbək şairləri /özbəkçə/, Daşkənd 1980.
56. Şükürov Muxammadjan. Mudrost vekov, «Sovetskaya kultura», 1 sent. 1988.

ÖZBƏK ŞAİRLƏRİNİN FÜZULİ QƏZƏLLƏRİNƏ TƏXMİSLƏRİNDƏN NÜMUNƏLƏR

Məhəmməd Füzuli qəzəllərinə, ondan sonra yaşayıb-yaradan şairlərin, o cümlədən özbək şairlərinin təxmisləri həddindən artıqdır. Özbək şairlərinin təxmislərini araşdırarkən həmin təxmislərdə Füzulidən təzmin edilən qəzəllərlə şairin «Divan»ının

1958-ci və 1996-cı ildə nəşr edilmiş qəzəlləri arasında müəyyən uyğunsuzluqların olduğu meydana çıxdı. Bu uyğunsuzluqların olması da təbiidir. Çünki hər bir şairin Füzuli qəzəllərini ayrı-ayrı qaynaqlardan, əlyazma və çap nüsxələrindən istifadə etdiyi şübhəsizdir. Bəzi təxmislərdə təzmin olunan beytlərdə uyğunsuzluqlar həddindən artıq müşahidə edildi. Buna xocəndli şair Məyusun təxmisi ən tutarlı misal ola bilər. Təxmis araşdırılarkən orada mətə və məqtədən başqa bütün beytlərin sırasında dəyişiklik olduğu aydınlaşdı. Əvvəla, səkkiz beytlik qəzəlin yalnız altı beyti təzmin edilmişdir. Beytlərin sırası – 1,3,4,6,2 və 8 kimi verilmişdir. Bütün bunlardan əlavə qəzəlin mətnində də uyğunsuzluqlar müşahidə olunur. Bununla belə fərqlər düzəldilmədən qaynaqdakı şəkildə kitaba daxil edildi. Bizcə bütün bunların Füzuli lirikası ilə məşğul olan mütəxəssislərin, xüsusən də mətnşünas alimlərin gələcək işlərində onlara yardım edəcəyi şübhəsizdir.

AGAHI MƏHƏMMƏD RZA

Qabili-didar əgər əhli cəmal eylər məni,
Üzlərinin güzgüsü tutimisal eylər məni,
Gərçi xublar surəti sahibməçal eylər məni,
Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım görənlər surət xəyal eylər məni,

Dəhr ara mehri-rüxun salqısı pərtov künca kim,
Hicridən yaxdı günüm bulmuş qaranlıq bunca kim,
Pərtövi ondan dilərmən gecə tanq aktunca kim,
Mehr salmazsan mənə, lütf eyləməzsən munca kim,
Sayə tək sövdayi-zülfün payimal eylər məni.

Hüsn ilə sənsən cahanda mehri-ənvar, necə kim,
Firqətin şamında məndən zarü müztər, necə kim,
Gərçi ehsanın mənə bihəddü bimər, necə kim,
Zəfi-tale manei-tovfiq olur, hər necə kim,
İltifatın arizuməndi-vüsəl eylər məni.

Oylə ali mənzələtsən kim, sənin mislin ədəm,
Kuyinə mən xakirazın yetkürüb neyləb qədəm,
Çun səriri-hüsn üzrə sən padişahi-möhtəşəm,
Mən gəda sən şaha yar olmaq yox, amma neyləyəm,
Arizu sərgəştəyi-fikri-mühal eylər məni.

Çak edir mən xəstəyə nazın xədəngindən cigər
Sünbülün sövdasına divanə kölüm növhəgər,
İmdi rəhm eyləb mənə, ey sərvqəddü simbər,
Tiği-qəmzən atma kim, bağrım dələr, qanım tökər,
İqdi-zülfün açma kim, aşüftəhal eylər məni.

Hər nəfəs könlüm barır bir mahpeykər eşqinə,
Hər zaman canım düşər bir ləli-şəkkər eşqinə,

Gerçək oldum mübtəla bir şux dilbər eşqinə.
Dəhr vəqf etmiş məni novrəs gözəllər eşqinə,
Hər yetən məhvəş əsiri-xəttü xal eylər məni

Kimə rəhbərlik qılır yari-şəfiqi-eşq kim,
Bilgisi mənzil ona beytül-ətiqi-eşq kim,
Agəhidək çun mənə vardır rəfiqi-eşq kim,
Ey Füzuli, qılmazam tərki-təriqi-eşq kim,
Bu fəzilət daxili-əhli-kəmal eylər məni.

QAZI

Qaytarır belinə ol qatili-burna ətəgin,
Məni öldürqəli, qan eyləməsin ta ətəgin,
Tuta olmam, nə qılay cəhd ilə əsla ətəgin,
Əla alır gəzəcək ol güli-rəna ətəgin,
Vəhm edər kim, tuta bir aşiqi-şeyda ətəgin.

Ötürüb qeyri ilə sağəri-işrət dünü gün,
Badə təbindən olub ikki üzarı gülgün,
Çıxdı meyxanədən ol şux tərəbnak bu gün,
Bildirdi kim, xaki-rəh oldum ətəgin tutmaq üçün,
Götürər, düşməyə qoymaz yerə əmda ətəgin.

Naz ilə qıldı mənim qətlimə ol sərv-i-xuram,

Xənçəri-qəhrü qəzəb qolna alıb məst müdam,
Getdi mən qəmzədədən bir yola ta səbrü aram,
Dadilər etməyə ol kafir əlindən hər şam,
Çıxdı ahim göyə ta tuta Məsiha ətəgin.

Buldu gündən-günə eşqin məni bicarə, füzun,
Oxşamaz dərdimə od, bənzəməz ahimə tütün,
Sağəri-eyşü nişatım olna əknun vajgun,
Oylə üryan gərək avareyi-səhrayi-cünun
Ki, təlüq tikəni tutmaya qəta ətəgin.

Dinləgil pəndimi, ey mahvəşü ləbşəkkər,
Nalişimdən qıla gər, cəhd ilə zinhar, həzər
Sübhələr ahim oxu cövşəni-gərdundan ötər,

Şamlər qanlı yaşım mövcinə, əlbəttə dəgər,
Hər necə kim götürər çərxi-müəlla ətəgin.

Aşiq oldur ki, cahan qeydindən azadə olur,
Mey içib güşeyi-meyxanədə üftadə olur,
Yüz tümən möhnətü dərdü qəmə amadə olur,
Rind xak olsa dəxi, dürdi-xümi-badə olur,
Nə isə, qoymaz əlindən meyi-səhba ətəgin.

Kimə dad eylədim, ol şux ki, bibak oldu
Mey çəkib qeyri ilə şadü tərəbnak oldu

Rəşkdən Qaziyi-heyrətzədə qəmnak oldu,
Güllər açıldı, Füzuli, yaxalar çak oldu,
Gəl turalım meyü məhbüb ilə səhra ətəgin.

II

Ta yar küyinə məni-divanə yetmişəm,
Bir müflisəm ki, dövləti-xaqanə yetmişəm,
Bir təşnəyəm ki, çeşməyi-heyvanə yetmişəm,
Canlar verib, sənin kimi cananə yetmişəm,
Rəhm eylə kim, yetincə sənə canə yetmişəm.

Canıma min cəfa edən hər dəm sipehri-dun,
Minayi-eyşü işrətimi etdi vajigun,
Möhnət yükünü çəkdi, əlif qəddim oldu nun,
Şükraneyi-vüsalına can verdi tən bu gün,
Çox dərd çəkmişəm ki, bu dərmanə yetmişəm.

Bildim ki, çərx talibi-əslü nəsəb degil,
Əfqanü nalışim həmə dəm bisəbəb degil,
Könlüm həmişə mayili-zövqü tərəb degil,
Canü dilin muradına yetsəm əcəb degil,
Bir bəndəyəm ki, dərgahi-sultanə yetmişəm.
Səqqayi-dəhr içirdi mənə zəhri-qəm əzib,
Gül buldu möhnətin odundan peykərim qızıb,
Tutdu qəmini can, həmə əhbabdan bezib;

Muri-mühəqqərəm ki, sərəsimə çöl gəzib.
Nagah barigahi-Süleymanə yetmişəm.

Hicrin tuğanlarından erür gülşəni-tənim,
Gəl seyri-bağ eyləgil, ey rəşki-gülşənim,
Gülxən gülüdüür imdi mənim cayü məskənim,
Bir bülbüləm ki, gülşən olubdur nəşimənim,
Ya tutiyəm ki, bir şəkərstana yetmişəm.

Ta katibi-qəza qələmi qıldı adımı,
Etdi ziyadə eşq elinə etiqadımı,
Reyhani-xəttin eylədi rövşən səvadımı,
Dövri-fələk müyəssər edibdir muradımı,
Guya ki, talibi-gövhərəm, kanə yetmişəm.

Yox şami-matəmimə bu gün sübhədən pədid,
Bağlandı eyş qapusu, peyda iməs kilid.
Qazi, bulurmu hiç şəqi cəhd ilə səid,
Miskin Füzuliyəm ki, sənə tutmuşam ümid,
Ya bir kəminə qətrə ki, ümmanə yetmişəm.

DÖVRAN

Gözlər qüvənər sübhi-gülüstanını görgəc,
Güllərə çiray verquçi təbanını görgəc

Dərdlər düzəlir qoldakı dərmanını görgəc,
Könlüm açılır zülfi-pərişanını görgəc,
Nitqim tutulur qönçəyi-xəndanını görgəc.

Gördüm səni can tapdı aman dərdi-sərimdən,
Hər çak sən ilə getdi şikayət cigərimdən,
Dil təlpinədür sən əgər ötgəndə nərimdən,
Baksanca sənə qan saçılır dərdlərimdən
Bağrım dəlinir navəki-müjganını görgəc.

Qaydan ki, keçər bulsan əgər bərçəsi abad,
Torpaqmı ki, bayraqmı ki, ırmaqmıkidür şad,
Göz xəncərinin tiği dəgib qılmasa vay dad
Rənəliq ilə qaməti-şimşadi qılan yad,
Olmazmı xəcil səvi-xuramanını görgəc.

Məndən aşırıb hər günü bu eşq nəvasın,
Nadinc qılıram hər gecə Daşkənd fükərasın,
İzləb taparam axiri, əlbəttə dəvasın,
Çox eşqə həvəs edəni gördüm ki, həvasın,
Tərk etdi səni aşiqi-nalanını görgəc.

Kundur bə çəmən kuyində aşıqləri yolu,
Vəslinlə bəzət, örtəmə kip sağ ilə solu,
Dövranda şudur yenqicə aşıqlıq üsulu,

Sən hali-dilin söyləməsən nola, Füzuli,
El fəhm qılır çaki-giribanını görgəc.

ZAKİR NAMANQANI

Şəbi-hicranımı sübhi-visali-yar olandan sor,
Həzin könlümü bir qəmbadə diləfkar olandan sor,
Mənim halımı hər şəb firqətində zar olandan sor,
Şəfayi-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor,
Zülali-zövqi şövqin təşneyi-didar olandan sor.

Dəhanına özünü oxşadıb, ey qünçə, laf urma,
Əgər laf ursan həm ol sərvin qarşında küp durma,
Gülüstan içrə bülbültək fəğanın gülə dukşurma,
Ləbin sirrin gəlib güftərə məndən özgədən sorma,
Bu pünhan nöqtəni bir vaqifi-əsrar olandan sor.

Mənə kim, tutma mey çox vəsli-camın nuş edənlərdən,
Dəriğ etmə qədəhi mey üçün meydan gəzənlərdən,
Cəfa çox çəkdiyim səndək pəri simin bədənlərdən,
Xəbərsiz olma fəttan gözlərin cövrün çəkənlərdən,
Xəbərsiz məstlər bidadını hüşyar olandan sor.

Məni məhrum edib üksütmə bəzmin içrə, ey zalım,
Nəsib et nuşi-meydən, pərişan etmə əhvalım,
Dəva peymanəsin tut, qılma kəm, çox pəsti-iqbalım,

Xarabi-cami-eşqəm nərgisi-məstin bilir halım,
Xarabat əhlinin halını bir xummar olandan sor.

Kuyundək biqərəm buryadan sorma əhvalım,
Pərişan xatirim əqli-rəsadan sorma əhvalım,
Gəda halın nə bilsin, padşahdan sorma əhvalım,
Qəmindən şəm tək yandım, səbadan sorma əhvalım,
Bu əhvalı şəbi-hicran mənimlə yar olandan sor.

Gözəllər eşqində pərvanə tək can verməyim mümkündür
Giriftar əhlidürməni yığlasam eyb eyləmin ləkin,
Bu Zakir tapmadı qumri tək izləb qaməti sərvini,
Məhəbbət ləzzətindən bixəbərdir zahidi-xudbin,
Füzuli, eşq zövqün eşqi-zövqi var olandan sor.

ZİYYUR

Zülali-ləli-yari dərdi-üşşəqa şəfa derlər,
Cərahətlik gönülcə möhnəti-dərdin dəva derlər,
Çəməndə əhli-məni, gülqə bülbül aşına derlər,
Demiş bir qönçəyə aşıqlıyım razın səba derlər,
El ağzını tutmaq olmaz, qorxuram, ey gül, sana derlər.

Cəmalın şəminə, ey şux, mən pərvanələr buldum,
Görüb şövqün əra sərgəştəvü divanələr buldum,

Mənə rəhm etmədin, hicr oduna buryan olub soldum.
Sənin mehrü vəfa əğyarə çox göstərdiyin gördüm,
Qələtdir kim, səni bimehr oxurlar, bivəfa derlər.

Sənin tək nazənin gül dəhr gülzaridə yox, cana,
Sənin çün əndəlib rindilə arif hüsnünə şeyda.
Mənəm divanə hüsnünlə cəmalına, güli-rəna,
Əsiri-dərdi-eşqü məsti-cani-hüsn çox, əmma,
Biziz məşhur olan, Leyli sına, Məcnun mana derlər.

Fələk sərgəştə dün-gün mən kimi avareyi-bala,
Mənəm Fərhad, Məcnun varisi, başımda min sövda,
Həqiqətdən xəbərdar olmayan bir neçə bipərva
Mənə derlərdi əvvəl: bir mələkdir sevdiyim, hala
Görənlər mən fəqirə, göydən enmiş bir bəla derlər.

Həqiqət aşiq irsən tərki-Bağdadü Dəməşq eylə,
Sən, ey Zıyyur, səhərlər əbcədi-eşqini məşq eylə,
Könüldən nazəninlər eşqini səlb etməgil böylə,
Füzuli, aşiqə onlar ki, derlər tərki-eşq eylə,
Deməzlərmi xəta, təğyir qıl hökmi-qəza derlər.

ƏMİRİ ÖMƏRXAN

Gülşəni-rüxsarında ol çeşmi-ahulərmidür?
Cövrü kupü mehri az, bibak bədxulərmidür?

Xuni-nagəh qılğıcı ikki cəfacülərmidür?
Guşeyi-əbrulərində çeşmi-cadulərmidür?
Yoxsa girmiş yayə tirəndaz hindulərmidür?
Dişlərinə nə münasib göhhəri-dür-ci-sədəf,
Güşvari danəsdir əxtəri-bür-ci-şərəf,
Xubliq babında sən dursan təkəllüf bər tərəf,
İqdi-şəbnəmdir güli-tər üzrə, yaxud hər tərəf,
Qətrei-tərdən güli-rüxsar üzə sulərmidür?

Bağ əra nərgiz nigahidir, işarət intizar,
Yüz yaşirmış hər kəfi-xak üzrə bir simin üzər,
Bilgisi hər kimsəyə olsa nigahi-etibar,
Acılan güllərmidir, yer üzrə hər fəsli-bahar,
Ya fəna dəştində xak olan pərirulərmidür?

Qamətin şövqində şimşadü sənubərdür qulam,
Gülbüni-növrəstəsən bağ içrə, ey aliməqam,
Nola eylərmən təmənnayi-rüxündən sübhü şam,
Əşki-çəşmimdir səri-zülfün xəyalında müdam,
Ya düzölmüş riştəyi-müşkinə lölülərmidür?

Dərgəhində kim ki, baş altına daş qoymuş, yatır,
Demə daş kim, başın üstünə günəş qoymuş, yatır,
Üzdə zülfün bir-birinə baş tutaş qoymuş, yatır,
İki əjdərdir ki, bir gənc üzrə baş qoymuş, yatır,
Ya müsəlsəl arizin dövründə geysulərmidür.

Barça xüblar ol pəri hüsnünün olmuş qayili,
Dəmbədəm xurşidü mah kuyində olmuş sayili,
Dudi-ahim kim, Əmiri-Hüsn bulmuş hayili,
Sənmisən ancaq Füzuli, böylə xublar mayili,
Yoxsa eşq əhli qamu sən tək bələcularmidür?

II

Bəla dəştində qəm taqin mən tək zar olandan sor,
Məhəbbət rəmzini Məcnun kimi əfkar olandan sor,
Məzaqi-ləli-nabin eşq ara xummar olandan sor,
Şəfai-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor,
Zülali-zövq şövqin təşneyi-didar olandan sor.

Könül məcnunun oldu, eşq cürmi birlə öldürmə,
Mənim tək mübtəladan cövr tərkinə rəva görmə,
Rəqibi-rusiyah birlə dəmi oturma, durmə,
Ləbin sirrin gəlib güftərə məndən özgədən sorma,
Bu pünhan nöqtəni bir vaqifi-əsrar olandan sor.

Təmənna qıldı gül xətti-arizni bu çəmənlərdən,
Bu gül şövqində bülbül aşıyan qıldı tikənlərdən,
Qüruri-hüsn ilə qılma təqafül bivətənlərdən,
Xəbərsiz olma fəttan gözlərin cövrün çəkənlərdən,
Xəbərsiz məstlər bidadını hüşyar olandan sor.

Qəmindən hicr ara bir zərrə yançlıq buldu timsalım,
Erürsən dilrübalar içrə həm birəhmü həm zalım,
Yetüb sövdayi-zülfündən pərişan buldu bu halım,
Qəmindən şəm tək yandım, səbadan sorma əhvalım,
Bu əhvalı şəbi-hicran mənimlə yar olandan sor.

Mələlətlik üzündür aftabi-övcü-iqbalım,
Mələmət daşları birlə üşəldi bu pərü balım,
Belin birlə dəhanin yadı irdi qıl ilə qalım,
Xərabi-cami eşqəm, nərgisi-məstin bilir halım,
Xərabat əhlinin halını bir xummar olandan sor.

Səba ta qamətin sərvini hər yan eylədi mayıl,
Könül məcnunidən huşü xirədni eylədi zayıl,
Əmiri eşqi görgəc, Xızr büldü əczinə qayıl,
Məhəbbət ləzzətindən bixəbərdir zahidi-qafil,
Füzuli, eşq zövqin, zövqi-eşqi var olandan sor.

ƏNDƏLİB

Fəğan kim, ol ləbi-megun içib qanıma, qanmazmı?
Həzin canım hər dəm zülmi-bidadınla yanmazmı?
Yanıb şövq oduna başdan ayaq cismim, tükənməzmı?
Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?

Bulub ol büt nigahəfkən, çəkər mən dərdlik şivən,
Fələk səqfin qılıb rövzən, qəzam ənduh, yerim gülxən,
İşim valeh, dilim əfkən, sözüm bulğaymı müstəhkəm?
Qəmim pünhan tutardım mən, dedilər yarə qıl rövşən,
Desəm ol bivəfa, bilmən, inanarmı, inanmazmı?

Çıxıbdır ol mahi-taban, camalından cahan rovşan,
Cavan, ey gözkonan, ey can, içində qalmasun ərman,
Əlan durma bulub heyran, qılıbdur vədəvü peyman,
Qamu bimarına canan dəvayi-dərd edər ehsan,
Neçün qılmaz mənə dərman, mənə bimar sanmazmı?

Gözün sərfitnəvü cadu, qəzali-mişki-ənbər bu,
Atarsan ox kəmanəbru, qılurmən canımı qabu,
Durar könlüm ona qarşu, barur əşkim bulub cu-cu,
Güli-rüxsarına qarşu gözümdən qanlı axar su,
Həbibim, fəsli-güldür bu, axar sular bulanmazmı?

Fəğanımda mənə-bidil, işim müşkil üzə müşkil,
Düzübsən qeyr ilə məhfil, yatıb mən xəstə ayü il,
Səri-kuyin qılıb mənzil, muradım bulmadı hasil,
Degildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil səni görgəc utanmazmı?

Çıxıb ol namüsəmanım, qılurğa qəsd-i-imanım,

Fələkdə ahi-suzanım, gözümdə əşki-qəltanım,
İçimdə dərdi-pünhanım, təbiba, yoxmu dərmanım?
Şəbi-hicran yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanım,
Oyadar xəlqi əfğanım, qara bəxtim oyanmazmı?

Cahanda dolu qovğadur, fəğani-Əndəlibadur,
Ona kuyində məvadur, önündə cami-səhbadur,
Nə yanqlıq şurişəfzadur, dili vəslində kutadur,
Füzuli rindü şeydadur, həmişə xəlqə rüsvadur,
Sorun kim, bu nə sövdadur, bu sövdadan usanmazmı?

MƏYUS XACƏNDLİ

Fikridən buldu bu gün başıma ülfət zanu,
Eylədi başını möhkəm necə xişt ilə səbu,
Bərqə üzdən görünür gözmə ol çöhrə niku,
Ramazan oldu çəkib şahidi-mey pərviyə ru,
Mey üçün cəng tutub təziyə yazdı gisu.

Şişəi-cami-surahiyi səbu oldu tələf,
Rindü meyxanəvü bebok tüz nikular həmə səf,
Yüz cəfa oti əgər gəlsə qılıb səynə hədəf,
Bəzm qanuni pozuldu nə üçün cəng ilə dəf,
Yığılıb etməyələr hakim eşigində gülu.

Bu gün açılsa gərək üzlərə rəhmət qapısı,
Yayılır bir neçə gün bərçəyə möhnət qapısı,
Hər səha peşə qılır fəhm mürğət qapısı,
Ramazan ayı gərək açıla cənnət qapısı,
Nə rəva kim, ola meyxanə qapısı bağı.

Çərx üzə buldur gün ay ilə bulsa məcmu,
Neçə laf urşa əgər şöləsinə ta məsmu,
Tlıq iməs pərtov əgər salsa üsuli-füru,
Afitabi-qədəh etməz ramazan ayi tülü,
Nə bələdür bizə, ya rəbb, nə qara gündür bu.

Cürm bildi həmə meyxanə eşikin yapərin,
Ədəşib naləni koqa xələl yar tapərin,
Bulmadı nərdəni Məyus qəçandən yapərin,
Bildir mütrib ki, nədür hal, götürdü qopuzun,
Bəzmdən çəkdi ayağını surahiyi-səvi.

Mey nihan oldu, budur vəhmi Füzulinin kim,
Həmə xan oldu, budur vəhmi Füzulinin kim,
Bağrı qan oldu, budur vəhmi Füzulinin kim,
Ramazan oldu, budur vəhmi Füzulinin kim,
Neçə gün içməyib mey zöhd ilə nagəh dütə xu.

MÜQİMİ

Olmasaydı qəm çox, həsrət ixtisar etməzmidim?
Taqətim yetsəydi, təmkinü vüqar etməzmidim?
Huş yar olsaydı, zülmündən fərar etməzmidim?
Əqli-yar olsaydı, tərki-eşqi yar etməzmidim?
İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?

Cana yetdim, ey cəfacu, zəhri-hicranın udub,
Eylədin min vədə, buldu sübh gəlməzsən, gedüb,
Öldürərsən qeyrini, saqi, meyi-gülgün tutub,
Nişə məhrəm eylədin şəmi məni məhrum edib,
Mən sənin bəzmində can nəqdin nisar etməzmidim?

Dərdü ənduh ilə könlüm güzgüsü zəngardır,
Sinələr tiri-cəfadən xəstə, həm əfkardır,
Taleim şum, yar bimehrü fələk qəddardır,
Dərdimi aləmdə pünhan tutduğum naçardır,
Uğrasaydım bir təbibə, aşikar etməzmidim?
Ol gözü afətəni kəm-kəm görməyə olsaydı səbr,
Özgəni vəslinə məhrəm görməyə olsaydı səbr,
Yar ilə əğyari həmdəm görməyə olsaydı səbr,
Tərki-qürbət eyləyib, əzmi-diyar etməzmidim?

Eşq əsrarın mənim şeydalığımdan qıl qiyas,
Ömr ötər qəflətdə, nəfsaralığımdan qıl qiyas,
Səxt gumrəhban, dilxaralığımdan qıl qiyas,
Vaizin küfrin mənim rüsvalığımdan qıl qiyas,

Onda sidq olsaydı, mən təqva şüar etməzmidim?

Rövşən eylər gözlərin, ya rəbb, gözüm mərdumu,
Xublar rəsmində ya ayini-mərdumluq bumu?
Qəmküsarım yox ki, şərh etsəm, Müqimi, dərdimi,
Ey Füzuli, daği-hicran ilə yanmış könlümi
Lalələr açsaydı, seyri-laləzar etməzmidim?

II

Ahuyi-Çin çeşmi-purxumarın eylər arizu,
Nəfsi həm bir türreyi-tərrarın eylər arizu,
Hurü qılman fel ilə ətvarın eylər arizu,
Bülbüli-dil gülşəni-rüxsarın eylər arizu,
Tutiyi-can ləli-şəkkərbarın eylər arizu.

Dilbəra, oylab xəyalınla xoş olmaz xatirim,
Ya ki, məstanə xuramınla xoş olmaz xatirim,
Gah-gah nimi-nigahınla xoş olmaz xatirim,
Naməvü qasid pəyamınla xoş olmaz xatirim,
Öz ləbindən ləhçəyi-güftarın eylər arizu.

Xənçəri-nazınla əvvəl sinəsi əfkar ola,
Tərki-xabi-rahət eyləb gecələr bidar ola,
Ruzigari tirə, sübhü şamdən həm tar ola,
Arizu eylər ki, mən tək müttəsil bimar ola,

Kim ki, vəsl-i-nərgisi-bimarin eylər arizu.

Ah yox kim, aşınayi, zahir etsəm dərdimi,
Göy tütünündən qara hər ləhzə ahi-sərdimi,
Kəhrəba sanma ola cana, bu rəngi-zərdimi,
Zülməti-hicrində baxmaz şəmə çeşmim mərdümi,
Pərtövi-ruxsari-purənarın eylər arizu.

Ləblərindən ömrlər ləli-Bədəxşandır xəcil,
Qamətindən sərv ilə şümşad daim münfəil,
Müntəzir yolunda hər yan mən Müqimi, ayü il,
Arizuməndi-vüsalındır Füzuli xəstədil,
Vəslin istər, dövləti-didarın eylə arizu.

MÜSTƏQFİR

Süluki-eşq ətvarını məcnunvar olandan sor.
Məzaqın kuhkəndək eşqə zövqi var olandan sor,
Vüsali-yar qədrin naləi-dildar olandan sor,
Şəfayi-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor,
Zülali-zövq şövqin təşneyi-didar olandan sor.

Cəmalın ləzzətin xumari-didar olmadan sorma,
Qəddin vəsfin dəvayi-naz rəftar olmadan sorma,
Şəkkər qoftarlar mehrini məndən özgədən sorma,
Ləbin sirrin qılıb göftarə məndən özgədən sorma,

Bu pünhan nöqtəni bir vaqifi-əsrar olandan sor.

Bəlacu cövrü möhnət dərdpərvər aşıqi-basil,
Mükərrərdür dəmbədki yüz tümən ənduh qəm nazil,
İməs vaqif nişati bu bəladan zahidi-qafil
Gözü yaşlıların halın nə bilsin mərdumi-qafil,
Kəvakib seyrini şəb ta səhər bidar olandan sor.
Hərəbi-eşq kimdür, sanma onu bihünərlərdən.
Həzər qıl eşq əhli çəkdiyi ahi-səhərlərdən
Məgərdür bərgi-aləmsuz pərhiz et şəreflərdən,
Xəbərsiz olma fəttan gözlərin cövrün çəkənlərdən,
Xəbərsiz məstlər bidadını hüşyar olandan sor.

Cünun mülkində şahim aləmi xoş oldu pəmalım,
Məzərrət məsnədim, qəm dövlətim, ədbar iqbalım,
Cünun dəştində Məcnun görsə gər ağlar məni halım
Qəmindən şəmtək yandım, səbadan sorma əhvalım,
Bu əhvalı şəbi-hicran bənimlə yar olandan sor.

Mənim bir Şirinə çun kuhnən avaralıq karım,
Fəqan bülbüldənü neydən qiyas et naləi-zarım,
Şəhadət vergisi bu rəngi-zərdü əşki-xun alım,
Xarabi-cami eşqəm nərgisi-məstin bilir halım,
Xarabat əhlin əhvalını xummar olandan sor.

Rəvadur tənə həzyan etsə daim nasehi-cahil,

Dəgil vaqif süruri eşqdən ol ömri-bihasil,
Bəhəmdüllahi, Müstəqfər alıbdur nəşəi-kamil,
Məhəbbət ləzzətindən bixəbərdür zahidi-qafil,
Füzuli, eşq zövqin eşqə zövqi var olandan sor.

RAQİM

Könlümün dərini dildar bilibdir, bilirəm,
Məni vəslinə tələbkar bilibdir, bilirəm,
Özünə aşiqi-dildar bilibdir, bilirəm,
Yar halı-dilimi zar bilibdir, bilirəm,
Dili-zarımda nə kim var, bilibdir, bilirəm.

Yar əgər aşiqi-şeydasına qəm-xar olmaz,
Eşq bazarında hüsnünə xiridar olmaz,
Dərindən ölsəm ol ay, ah, xəbərdar olmaz,
Yarı əğyar bilibdir ki, mənə yar olmaz,
Mən dəxi ani kim, əğyar bilibdir, bilirəm.

Özün ol muğbəcə məsti-meyi-cəm eyləyəli,
Atlanıb çıxdı girib elni tamam eyləyəli,
Can quşun daneyi-xalı ilə ram eyləyəli,
Zülfünü əhli-vəfa qeydinə dam eyləyəli,
Məni ol damə giriftar bilibdir, bilirəm.

Ləbi-hicranıda buldu cigərim dərd ilə qan,

Çaki-sinəmdə qəmi qalmaqı hərgiz pünhan,
Demə könlündəki dərđini ona eylə bəyan,
Mən nə hacət ki, qılam dərđi-dilim yarə əyan,
Qamu dərđi-dilimi yar bilibdir, bilirəm.

Raqıma, kamimi təlx etkəli ol şirinləb,
Mehr faş eyləməyib qıldı qəzəb üzrə qəzəb,
Gər anın meyli sənə bulmasa nə sui-tələb,
Yar həmsöhbətim olmazsa, Füzuli, nə əcəb,
Özünə söhbətimi ar bilibdir, bilirəm.

II

Dəriğa, aləm əhlin sərbəsər naaşına gördüm,
Mürövətlik nə bayü nə gəda, nə padişah gördüm,
Vəfa hər kimsədən kim, istədim, ondan cəfa gördüm,
Kimi kim, bivəfa dünyada gördüm, bivəfa gördüm.

Mənə düşnam edər hər kim eşitsə yaxşı söz məndən,
Kimə versəm könül, qəhr ilə der, könlün üz məndən,
Desəm kimə gözümsən, yumdu ol dərhal göz məndən,
Əgər su damənin tutdum, rəvan döndərđi üz məndən,
Və gər güzgüdən umdum sidq, əksi-müddəa gördüm.
Görüb gülbərgi-xəndanın mənə giryanlıq əl verdi,
Başım yoluna qoydum, bisərü samanlıq əl verdi,
Gözüm düşcək üzünə, ah kim, heyranlıq əl verdi,

Ayaq basdım dəri-ümmidə, sərgərdanlıq əl verdi,
Əməl səriştəsin tutdum, əlimdə əjdaha gördüm.

Qılıb canın fəda Fərhad, öpər Şirin ləbin yüz gəz,
Bəlakeş zar Məcnun dəli Leyli qəbqəbin yüz gəz,
Verib ehimalsız hər bülhəvəsinin mətləbin yüz gəz,
Mənə göstərdi gərdun, tirə bəxtim kövkəbin yüz gəz,
Məni-bədbəxt ona hər gah kim, baxdım, qara gördüm.

Gəzib ruhi-biyabanlarını, dartıb naləvü əfqan,
Özümə tapmadım bir həmnəfəs mən zarü sərgərdan,
Görüb Fərhadü Məcnun rəncü zəifim buldular heyran,
Kimə kim, dərdimi izhar qıldım istəyib dərman,
Özümdən həm bədtər yüz dərdə onu mübtəla gördüm.

Yetər Raqimə yüz azar hər dəm zarü həmdəmdən,
Görün tale ki, rahat yetmədi zəxmimə məlhəmdən,
Fəğan kim, canə yetdim dövr əlindən çəkdiyim qəmdən,
Füzuli eyb qılma üz çevirsəm əhli-aləmdən,
Nədən ki, hər kimə üz tutdum, ondan yüz bəla gördüm.

III

Ah kim, bəzm edüb əğyar ilə yarım bu gecə,
Urmadı rəşk oduna cani-fikarım bu gecə,
Yazmayıb vəsl meyi birlə xumarım bu gecə,

Yenə ol mah mənim aldı qərarım bu gecə,
Çıxacaqdır fələkə naləvü zarım bu gecə.

Ta bəkey canü könül hicr oduna qovrulsun,
Barıban qarşına dermən başıdan yavrulsun
Dərdü qəmdən necə xunab ilə bağırim dolsun.
Parə-parə cigərim itlərinə nəzr olsun,
Ol səri-kuyə əgər düşsə güzarım bu gecə.

Yad edib hicr ara şəmidə nagah məni,
İltifat eylər idin eylədi agah məni,
Çarləban hücreyi-xasi ara dilxah məni,
Şəmvəş məhrəmi-bəzm eylədi ol mah məni,
Yanacaqdır yenə vəsl oduna varım bu gecə.

Nagəhan külbəmə ol xublارın soltanı
Gələcək, bari nə eylər məni-sərgərdani?
Buldu pərvanə, görüb suzi-dilim heyrani,
Həm vüsali ura od canıma, həm hicrani,
Bir əcəb şəmilə düşdü səri-karım bu gecə.

Sordu yüz naz ilə halım, gəlib ol siminbər,
Quşmudur, yoxsa xəyalım, qıla olmam bavər,
Yaxmasa eşq oduna cismim ilə canım əgər,
Nə tütündür ki, çıxar çərxə, dili-zarə məgər
Hicr dağını vurar lələzarım bu gecə?

Hicr dərindən ölərdək bulub irdim bimar,
Sormasa irdi gəlib hali-xərabım dildar,
Görgəzib mehrü vəfa rəsmini, eyləb izhar,
Sübhə saldı bu gecə şəm kimi qətlimi yar,
Ola kim, sübh gəlinçə gələ yarım bu gecə,

Raqima, dərdim olub hicridə hər ləhzə məzid,
Tirə şamımı yarutqaymu debən ol Xurşid,
Vəsl dərmanı bu dərdimə məgər olsa müfid,
Var idi sübh vüsalinə, Füzuli, ümmid,
Çıxmasa həsrət ilə cani-fikirim bu gecə.

SADIR ERKİN

Bilsə idim, canı cananə nisar etməzmidim?
Mehr qoyub taptığımla iftixar etməzmidim?
Özmü mən bir daşbağır əlində xar etməzmidim?
Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?
İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?

Mən ümmid qıldım ki, bari sevgilim dildardır,
Qəlbidə gözüm suyundan lələvü gülzardır,
Bilmədim ki, gördüyüm qəm, sezdigim azardır,
Dərdimi aləmdə pünhan tutduğum naçardır,
Bulsa çarə, bir təbibə aşikar etməzmidim?

Daşbağırlar ilə tün-gün keçirib hər bir dəmin,
Daşbağırılıq pişə qıldı, mənə artırdı qəmin,
Bir nəfəs həmdəmlik etməz ta ki, bilsəm mətləbin,
Ləhzə-ləhzə surətin görsəydim ol şirinləbin,
Sən kimi, ey Bisütun, mən həm qərar etməzmidim?

Məqdəminə gözü sürtmək mümkün olsaydı mənə,
Dincələrkən birgə durmaq mümkün olsaydı mənə,
Bir nəfəs qəlbinə girmək mümkün olsaydı mənə,
Ol güli-xəndanı görmək mümkün olsaydı mənə,
Səntək, ey bülbül, gülüstanə güzər etməzmidim?

Eşq lafin hər zaman vurmuş utanmış könlümü,
Min fədalıqdan fədalıqla usanmış könlümü,
Gahi Sadır uyquda, gahi oynamış könlümü,
Ey Füzuli, daği-hicran ilə yanmış könlümü,
Lalələr açsaydı, seyri-laləzər etməzmidim?

SULTANİ SEYYİD NƏSİRCAN

Məsti-bipərva erürmən, bilməzəm əhya nədir,
Yarnın kuyindən özgə cənnətül-məva nədir,

Bilmənəm bülbül nədir, yar kim, güli-həmra nədir,
Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir,
Mən kiməm, saqi olan kimdir, meyi-səhba nədir.

Nə könül kami üçün bir ləhzə aram istərəm,
Nə barıb meyخانəyə bir cami-gülfam istərəm,
Nə də ol dilbərdən özgə bir güləndam istərəm,
Gərçi canandan dili-şeyda üçün kam istərəm,
Sorsa canan, bilməzəm kami-dili-şeyda nədir.

Ur qədəm rahi-həqiqi sarıya, istəb kəmal,
Kim, xəyali-yari-dildən tışqarı bulmaq məhal,
Bulma məftun zahirən zəlu xəttinə mahü sal,
Vəslidən gər aşiqi-müstəğni eylər bir xəyal,
Aşiqə məşuqdən hər dəm bu istiğna nədir.

Bu cahanda hər bir arif misli-mən arif degil,
Mərifətdən maəda dəva edən arif degil,
Yari-mazi kəsbi birlə incələn arif degil,
Hikməti-dünyavü mafiha bilən arif degil,
Arif oldu, bilməyə dünyavü mafiha nədir.

Tapmayan Sultani tək dərdinə səhhət məlhəmi,
Göz yaşın kup tökənindən qalmaqda çeşmin nəmi,
Bulmağay azurdə yox naləndən heç bir adəmi,
Ahü fəryadın Füzuli, incidibdir aləmi

Gər bəlayi-eşq ilə xoşnudisən, qovğa nədir?

TƏBİBİ XARƏZMI

Söz içrə əhli-eşqi fəzl elə bicarə yazmışlar,
Həmişə rəncü külfət dəştində avarə yazmışlar,
Mələmət tiğidən yeksər ürəyni parə yazmışlar,
Əzəl katibləri üşşaq bəxtin qarə yazmışlar,
Bu məzmun ilə xətl ol səfheyi-rüxsarə yazmışlar.

Könüllər dəftərindən saf məzmun intixab eyləb,
Anın hər müxtəsər ləfzin mübəyyən bir kitab eyləb,
Qərəz kim, üşbu işdə səyü guşşını icab eyləb,
Gülüstani-səri kuyin səfasın bab-bab eyləb,
Xəti-reyhan ilə cədvəl çəkib gülzarə yazmışlar.

Neçə növi-təfəkkürlər ilə tədqiq edib hər dəm,
Necə bir ehtiyat ilə nəzər təəmmüq edib hər dəm,
Neçə türlük qəvi burhan ilə təsdiq edib hər dəm
Xəvasi-xaki-payın şərhini təhqiq edib hər dəm,
Qubar ilə bəyazi-dideyi-xunbarə yazmışlar.

Nətönq bulsa kəlamının günahından əhli-xirəd aciz
Ki, bir kimsə anın ovsafın eyləməmiş hərgiz,
Belə olmaq sənə həq nə sifət vermişdürür möcüz,

Girib meyxanəyə qılsan təkəllüm, can bulur şəksiz,
Müsəvvirlər nə surət kim, dərü divarə yazmışlar.

Nə mümkün bilməgi ləli-ləbin hər bixəbər vəsfin
Ki, mən lal olğamən istərisəm demək əgər vəsfin,
Kitabət çağıda eyləb nəhayətsiz hünər vəsfin,
İki sətr eyləyib ol iki meyun ləllər vəsfin,
Görənlər hər birin bir çeşmi-gövhərbarə yazmışlar.

Tonq irməs üstə göydən mən həzinin ahi-cansuzi
Ki, dilbərin bir ox sinəmə hər müjgani-dilsuzi,
Belin qiymətindən olan mən kimi yoxdur qəmənduzi,
Mühərrirlər yazanda hər kimə aləmdə bir ruzi,
Mənə hər gün dili-sədpərədən bir parə yazmışlar.

Təbib, istəsən bulmaq əgər üşşaq içrə fərd,
Dəmadəm xatirindən rıqqət ilə çəkgil ahi-sərd
Qılurğə gör ki, möhnət daşlarından peykərini gərd,
Yazanda Vamiqü, Fərhadü Məcnun vəsfin əhli-dərd,
Füzuli adını gördüm, səri-tumarə yazmışlar.

ÜVEYSİ

İstəsən eşq, etmə ey dil, səbrü samandan təmə,
Al bu pəndim, qılmaqıl, zinhar, canandan təmə,

Candan ümmidin ər olsa, eylə hicrandan təmə,
Yar vəslin istəyən kəsmək gərək candan təmə,
Hər kişi kim, vəsli-yar etsə, kəssin ondan təmə.

Əvvəla eşqü məhəbbətdən məlamətdir, könül,
Axiri-hicran qılıncıyla şəhadətdir, könül,
Etməgil, canan xəyalından zəlalətdir, könül,
Arizuyi-vəsli-canın cana afətdir, gönül,
Ya təəllüq candan üz, ya vəsli-canandan təmə..

Rəşk tiğilə tökübdür qanım öl əbrü hilal,
Ol səbəb yetdi ümidimin kəmalinə zəval,
Vəsdən mən etsəm öz rəhm etkici bulma məlal,
Çün mənə bir zərrə yox tabi-tamaşayi-cəmal,
Mən kiməm vəsl istəmək xurşidi-tabandan təmə.

Eylərəm hər gün cərəsiyanlıq sədayi-hicridə,
Hər bəlayi gəlsə bulmasdır rizayi-hicridə,
Bülhəvəs bulma, mübəssirdür rəvayi-hicridə,
Aşiq oldur kim, təmənnayi-bəlayi-hicridə,
Yoxsa çoxdur mehr edən ol mahi-tabandan təmə.

Mehri-ariz, məhrəbin kim, aşınadır, neyləyim,
Qayda bir biganəyə cani-fəzadır, neyləyim,
Taleim idbarı sər ta pa cəfadır, neyləyim,
Riştəyi-tuli-əməl dami-bələdir, neyləyim,

Üzmək olmaz ol səri-zülfi-pərişandan təmə.

Xəttin əksin lövhi-dil şirazə eylər də, nə eyb,
El mənimlən virdi-söz əndazə eylər də, nə eyb,
Hicrin öldürməyliyin avazə eylər də, nə eyb,
Arizin görmək həyatım tazə eylər də, nə eyb,
Gər gəda vəchi-məaşin qılsa sultandan təmə.

Candan ötti gərmi, qabil buldu himmətdən ötək,
Baxma onu sala bənd, etgil bəlayi-mərdumək,
Yar nitqin vəsf edib qıl sözünü Veys, ba nəmək,
İstər isən həsrəti-hirmanə hər dəm düşməmək.
Kəs Füzuli, dəhrdən ümmidü hirmandan təmə.